

K. Németh András

Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében

III. Vízrajz

*Folyó- és állóvizek, mocsarak, szigetek, források, kutak, vízvezetékek**

A múzeumi évkönyv előző két számában a középkori Tolna megye vízimalmait és halászhelyeit gyűjtöttem össze, elsősorban írott források alapján. Arról eddig csak röviden, felsorolásszerűen esett szó, hogy az őrlőberendezések mely folyóvizeken üzemeltek, a halászat pedig az egyes települések határában feltehetőleg milyen vizeken vagy tavakon folyhatott.

Ennek a tanulmánynak a célja, hogy készülő településtörténeti adattáram alapján bemutassa a középkori Tolna megye írott forrásokból megismerhető folyó- és állóvizeit, utóbbiak közé értve a néhány mocsarat is, valamint a nagyobb folyók ritkán említett szigeteit. Itt mutatom be továbbá az oklevelek alapján nem mindig elkülöníthető, természetes módon feltörő forrásokra vonatkozó adatokat – amelyek egy-egy patakot is táplálhattak –, illetve a mesterségesen ásott kutakat. Régészeti adatokat jórészt a kutak kapcsán tudtam bevonni gyűjtésembe, felhasználtam továbbá a névtani kutatások eredményeit is. Az egyes kategóriákon belül a helynevek, illetve településnevek ábécérendje szerint csoportosítottam az adatokat.

A folyóvizekhez sorolható fokokkal, ásványokkal, valamint az állóvizekhez tartozó halastavakkal itt nem foglalkozom, mert ezeket a halászatot tárgyaló tanulmányomban már összegyűjtöttem. Szintén nem volt célom az egyes nagyobb folyók vonatkozásában megszorodó, illetve vízrajzi szempontból olykor nehezen értelmezhető török kori adatok (pl. útleírások Dunára és Sárvízre vonatkozó említései, illetve Duna menti tavak) maradéktalan összegyűjtése.

Tolna megye középkori vízrajzával mindeddig csak érintőlegesen foglalkozott egy-egy tanulmány. Az egyetlen, országos szintű monográfia egyben a legkorábbi, témánkhoz felhasználható munka is egyben. A kutatástörténetet minden szempontból Ortvy Tivadar monumentális művével kell kezdenünk, aki Árpád-kori vízrajzában számos, használható adat mellett néhány nem Tolna megyei víznevet is megyénkbe helyezett.¹

Elnevezései sokszínűsége miatt viszonylag nagyobb figyelmet kapott a Sió² és hasonló okokból a Füzegy (Koppány),³ valamint a Völgységi-patak.⁴ A helytörténeti irodalom bizonyos résztémák miatt tért ki a természeti földrajzi kép, így a vízrajz elemzésére is, több-kevesebb középkori adatot is felsorakoztatva. Itt említhető Kiss István vízrajzi bevezetője Simontornya monográfiájához⁵ és Pataki Józsefnek a Sárköz természeti földrajzáról szóló munkájának vízrajzi része.⁶

A történeti néprajzi kutatások számos hasznos szempontot szolgáltatnak a középkori vízrajz tanulmányozásához: a Duna mente vonatkozásában Andrásfalvy Bertalan monográfiája, a mecseki Hegyhát kapcsán pedig Máté Gábor disszertációja megkerülhetetlen.⁷ Sümegi József

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00003/12/2) támogatásával készült.

¹ ORTVAY 1882, 47-48. Az Ireg határában említett Albertföld melletti kút (76.) helyesen a Baranya megyei Ürög (ma Pécs, Magyarürög) határában állt. Szakadát, amelynek határában a *Cugmater* és az *Vrman* vizek folytak (239.), valójában nem Tolna, hanem Zala megyéhez tartozott, az oklevélben említett Kolon (Balatonmagyaród határa, Engel 25936. cellakód) és Peternye (Zalabaksa, Kerkabarabás körül, Engel 25756. cellakód) alapján.

² LUKÁCS 1951; KISS 2009.

³ K. NÉMETH 2013.

⁴ REUTER 1984; SOLYMÁR 1984a; SOLYMÁR 1984b.

⁵ KISS 1938, 9-12.

⁶ PATAKI 1955, 38-56.

⁷ ANDRÁSFALVY 2007, különösen: 25-47; MÁTÉ 2013, 97-102.

az 1440-es cikádori csata kapcsán foglalkozott a Dél-Sárköz középkori természeti viszonyaival.⁸ Kifejezetten témánkhoz kapcsolódik még Miklós Zsuzsa Tolna és Pest megyei középkori kutakkal foglalkozó tanulmánya, amely címével ellentétben mindössze egyetlen Tolna megyei kutat tárgyal.⁹

A Tolna megye vízrajz feldolgozásához a 18-19. századi vármegyeleírások,¹⁰ valamint a vízszabályozásokat és természeti képet elemző tanulmányok is hasznosíthatók,¹¹ ezek felsorolására azonban ezen a helyen nincs mód. A kutatáshoz nélkülözhetetlenek továbbá a vízszabályozás előtt készült térképek, így mindenekelőtt az első katonai felmérés,¹² valamint a Magyar Nemzeti Levéltár és a Tolna Megyei Levéltár nemrégiben digitálisan is hozzáférhetővé vált kéziratos térképanyaga.

Tanulmányom csak a középkori forrásokból igazolható vízneveket tartalmazza, tehát azokat a földrajzi neveket nem, amelyekről vélelmezhető, de nem igazolható a középkori eredet. Ilyen pl. a Völgységi-patak Mérgecs neve, amelyet 1733-ban még említenek, de korábbi adatolása nincs,¹³ vagy a Völgység tájegység nevének eredete kapcsán feltételezett, de forrásokból nem igazolható Völgy-séd víznév.¹⁴

A tanulmányban a következő sorrendben veszem sorra a középkori vizeket: folyóvizek, állóvizek, források, kutak, mocsarak és szigetek. Az egyes kategóriákon belül először mindig a név szerint ismerteket gyűjtöttem össze, majd a forrásokból ismert, de név szerint meg nem nevezettek, végül pedig azokat a település- vagy dűlőneveket, amelyek az adott vízrajzi csoportra utalnak. A vízrajzi adatok kapcsán említett középkori települések lokalizálásával terjedelmi okokból nem foglalkozom.¹⁵

FOLYÓVIZEK

Név szerint ismert folyóvizek az írott forrásokban

Apáti-patak (*Apatipatak, Apatypatak*): 1327-ben a Zselicségben fekvő Hillye és a Páli közti határjárás a *Kazar* pataknak az Apátipatakba torkollásánál kezdődött (*iuxta locum ubi rivulus Kazar dictus fluit in rivum Apatipatak nominatum*), később még egyszer feltűnik az Apátipatak (*rivulum*).¹⁶

Báta: a víz neve csupán Bátató falu (*Batatie, Bathateu, Bathatheu, Bathateu, Bathathewe*) nevéből ismert, amely arról kapta nevét, hogy a Sárvíz dunai torkolatánál feküdt, Báta a Sárvíz alsó folyásának régi neve volt.¹⁷ Víznév voltát Pais Dezső igazolta, a török eredetű szó eredeti jelentése 'alászálló, merülő' volt, amelyből a 'mocsár, sár' jelentés kifejlődött. A helynév a Sárvíz alsó folyásának vidékét jelölte, tehát elsődlegesen területnév volt.¹⁸ Elfogadhatjuk Pataki József nézetét, amely szerint a Báta eredetileg a Duna mellékága volt és egyben a történelmi korokban a Sárköz fő folyója is.¹⁹ Az első katonai felmérésen önálló néven a Sárvíz és a Duna között, Öcsény északi határától követhető a Decs és Pilis közti területig.

Bechen: 1416-ban egy hatalmaskodás kapcsán szerepel Fadd határában a dunai (Dunából eredő?) *Bechen* folyó (*in fluvio Bechen de Danobio*), amelyen csónakkal akartak átkelni

⁸ SÜMEGI 1990, 32-43.

⁹ MIKLÓS 2003.

¹⁰ BÉL 1979, 333-335.

¹¹ TENK 1936.

¹² EKF.

¹³ WEIDLEIN 1935, 668; REUTER 1984; SOLYMÁR 1984b; MÁTÉ 2008, 182-183.

¹⁴ MÁTÉ 2008, 180-182.

¹⁵ Ezek lokalizálására ld. CSÁNKI 1897; ENGEL 2001.

¹⁶ AO II. 288. sz.; A. XI. 464. sz.

¹⁷ KISS 1988, I. 175. Ld. még: SÜMEGI 1993, 5.

¹⁸ PAIS 1931. Ld. még: SÜMEGI 1990, 17.

¹⁹ PATAKI 1955, 55-56.

Faddra a megtámadottak.²⁰ Ugyanebben az évben a *Bechen* folyón (*fluvio*) halászó jobbágyokat érte támadás.²¹ Valószínűleg személynévi eredetű.²²

Berekfoka (*Berekfoka*): 1318-ban Középfalu felosztása során az északi és a déli birtokrész elkülönítésekor említik a folyót (*fluvius*).²³

Bécsfok(a) (*Beechfok, Beechfoka*): a Duna foka Fadd határában. Először 1424-ben említik egy vitás birtokrész elhatárolása kapcsán (*alveum*), ebből egyértelműen kiderül, hogy a Bécsfok a Dunából ágazott ki (*ab inceptione exitus ipsius aque sive alvei Beechfok*).²⁴ 1505-ben a Dunából eredő medernek vagy pataknak mondják (*alvei sive rivuli Beechfoka appellati e Danubio ut dicitur egregiens et decurrentis*).²⁵

Bolda, Boldapataka (*Bolda, Boldapataka*): 1325-ben Bolda birtok határjárásában említik a Mérgespatakát, amely a Boldapataka nevű patakba ömlik (*rivulum Mergespotoka nominatum qui cadit in alium rivulum Boldapataka nominatum*), majd szerepel a Bolda patak közepe (*in medio ipsius rivuli Bolda*) és forrása (*ad caput dicti rivuli Boluda*) is.²⁶ A hasonló nevű faluról kapta a nevét.

Duna (*Danubium, Danuvium, Dwna*): 1318-ban a Duna melletti Földvár települést említik.²⁷ 1327-ben egy körtvélyi birtokrész feküdt a Duna mellett, tartozékai közé tartozott a Duna vize is (*aqua*).²⁸ 1343-ban ugyanezt a Körtvély birtokot már a Dunában fekvőnek (*Kwrthul intra Danubium*) mondják.²⁹ 1400-ban és 1413-ban a veszprémvölgyi apácák madocsai vizafogója is a Dunán volt (*fluvio*).³⁰ 1429-ben egy partmadocsai birtokrész határjárásában említik a dunai révet (*in portu fluvii Danubii*).³¹ 1437-ben Körtvély határjárásában említik a Dunából kiágazó (*qui de Danubio exiret*) Nagyér nevű folyót, szerepel irányjelzőként (*versus Danubium*) és a dunai rév is feltűnik (*ad portum Danuvii*).³² A magyar Duna név első említését Tolna megyéből 1467-ből ismerem, Dunaföldvár (*Dwnaffewldwar*) nevéből.³³

Egregy (*Egreh, Egrek*): Máza 1190-es, hamis adománylevelében, Máza határjárásában szerepel az Egregy patak (*fluvium*) és a völgy, amelyben a patak folyik (*vallem in qua decurrit filius [!] Egreh nuncupatus*).³⁴ Az azonos nevű faluról (ma Magyaregregy) kapta a nevét. Ortvay szerint a Völgysegi-patakkal azonos.³⁵

Fásgergyen (*Ffasgergyem*): 1470-ben Fadd határjárásában szerepel az a hely, ahol a Hódosfoka a Fásgergyen patakba folyik (*locum, ubi Hodosfoka intrat ad predictum fluvium Ffasgergyem*).³⁶

²⁰ ZsO V. 1937. sz.

²¹ ZsO V. 1328. sz.; DL 106286.

²² Vö. KISS 1988, II. 745 (Vecsem-patak).

²³ SZAKÁLY 1998, 2. sz.; A. V. 298-299. sz.

²⁴ ZsO XI. 928. sz.; DL 106309. Fennmaradt két, az ügyszökhöz készült, ugyanezen határjelek egy részét, valamint az 1215-ös határjárást is tartalmazó fogalmazvány is, amelyek azonban nem szerepelnek a Zsigmondkori oklevéltárban. DL 50607., DL 106710.

²⁵ DL 106744.

²⁶ AO II. 164. sz.; KŐFALVI 2006, 83. sz.; A. IX. 114. sz.

²⁷ AO II. 289. sz.

²⁸ A. XI. 106. sz.

²⁹ AO IV. 178. sz.; ÉRSZEGI 1978, 56-57. (DL 3550.)

³⁰ ZsO II/1. 372. sz.; ZsO IV. 2172. sz.

³¹ DL 12143. RI

³² DL 13043. RI

³³ DL 55851.

³⁴ RA I/1. 151. sz.; FEJÉR III/2. 437-439.

³⁵ ORTVAY 1882, 288.

³⁶ DL 106706.

Fejérvíz (*Ffeyerwyz*, falunévként): A patakról nincs írott forrásunk, de a hasonló nevű falu kétségtelenül a ma is így hívott patakról kapta a nevét.³⁷ A falunév a fehér melléknévnek és a víz főnévnek az összetétele, sellőző, habzó vízfolyásra utal.³⁸ Bizonyára a Fejérvíz nevű vízfolyáson létesült az 1580-ban, török forrásban említett Fejérvíz-foka nevű halastó.³⁹ Az EKF Mőzstől délre Fejérsár (*Feger Sar*) néven jelöli.

Füzegegy 1. (*Ffyzeg, Ffyzegh, Fiuzygh, Fuzeg, Fyuzegh, Fyzed, Fyzeg, Fyzegh, Fyzek, Fyzig, Fyzygh*) a mai Koppány patak középkori neve. A víz neve arra utal, hogy partja fűzfákban gazdag volt a névadáskor.⁴⁰ Ortway Tivadar több szócikket közölt róla nagy vízrajzi munkájában, a nélkül, hogy összetartozásukra felfigyelt volna.⁴¹ Említéseit folyásiránya szerint, nyugatról kelet felé haladva rendezve sorolom fel, ide véve a Somogy megyei említéseket is (a felsorolt települések közül a középkorban Gerézd számított a legszélső Tolna megyei falunak, napjainkban pedig Szántó). Füzegegy néven említik forrásánál (*caput*) Fiad és Háshágy, illetve Óbár (ma Kisbárapáti, Bári-pusztá) elhatárolása kapcsán 1378-ban,⁴² A Füzegegy mellett feküdt Disznó vagy más néven Apáti birtok (ma Kisbárapáti része) 1266-ban,⁴³ ugyanezt a falut 1536-ban pedig a folyónévből képzett előtaggal Füzegeyapátinak (*Fyzekepathi*) nevezték.⁴⁴ Acsa (ma Somogyacsa) határjárásában 1356-ban említik.⁴⁵ Gerézdnél 1302-ben egy birtokadományban a Füzegegy folyón létesített malom és egy a Szent Márton-templomtól délre fekvő házhely is szerepel, ahonnan a Füzegegy völgyébe (*ad vallem Fyzeg*) vezető út létesítésére 1 hold nagyságú hosszúságú földet is adtak. A Füzegegy a határjárásban kétszer is szerepel, egyszer mint folyó (*fluvius*).⁴⁶ A Gerézddel kelet felé határos Döröcske határában, a Füzegegy hídjánál (*in fine pontis in Fyzek*) volt 1416-ban Döröcskei Pál malma, amelynek minden harmadik heti jövedelmét a szentpáli pálos kolostornak adományozta.⁴⁷ Bizonyára azonos ezzel a Koppány folyón, a Hídfark nevű helyen 1436-ban említett malom (*quoddam molendinum suum in fluvio Fyzygh currens in Hydfarrk constitutum*), amelyet Pál fia István elcserélt.⁴⁸ Koppány (a mai Törökoppány) a tihanyi apátság birtokainak 1092-re hamisított összeírásában a Füzegegy mellett (*iuxta Fyzig*) feküdt, 22 telekkel, Izsák ispán udvarházával malommal és más haszonvételekkel.⁴⁹ 1348-ban Szántó feküdt a Füzegegy folyó (*fluvium*) mellett, a birtokot ekkor Tamási Henrik bán fia, János mester fiai, Miklós mester, Péter és Henrik elcserélték a dömösi prépostság kányai, ősi és tengődi birtokrészeiért.⁵⁰ Szántó keleti határosa határában, Csáton a folyó (*fluvium*) mellett feküdt 1251-ben Bogát-Radvány nembéli Csépán fia *Gopol* öröklött földje, amelyet eladott az esztergomi érseknek,⁵¹ 1342-ben, amikor a veszprémi püspök és a dömösi prépost a Csát birtok miatt folytatott perükben egyességre jutottak, akkor keleti vagy a Füzegegy folyó felé eső oldalon (*seu a parte fluvii Fyuzigh*) fekvő jobbágytelkeket is említik, illetve megállapodtak, hogy a Füzegegy folyót vagy vizet (*fluvium seu aquam*) közös használatban hagyják.⁵² 1477-ben

³⁷ TMFN 1981, 452: 96/110.

³⁸ Vö. KISS 1988, I. 446 (Fehérvíz).

³⁹ SZAKÁLY 1992, 117.

⁴⁰ KISS 1988, I. 778; legújabban: HOFFMANN 2010, 102.

⁴¹ ORTVAY 1882, I. 323 (*Fuzeg*: Arcsa, 1193); 324 (*Fyzeg*: 1251, Csát); 325 (*Fyzig*: *1093, Koppány), 487 (*Lupa*).

⁴² A. XXV. 36. sz.

⁴³ MREV I. 152-153.

⁴⁴ ERDÉLYI 1912, 408.

⁴⁵ KUMOROVITZ 1953, 473. sz.

⁴⁶ KUMOROVITZ 1953, 10. sz.; A. I. 193-194. között.

⁴⁷ ZsO V. 2555. sz. Vö. DAP II. 435.

⁴⁸ DAP II. 435.

⁴⁹ ÁUO VI. 30. sz.; RA I/1. 26. sz.; DHA 93. sz.

⁵⁰ DL 87225.

⁵¹ MES I. 384.

⁵² MES III. 483-484.

a Kóny határán belül fekvő Kiskóny negyedrészt és *Athyafew* prédiom negyedét, a Füzegy folyón (*fluvium*) levő alsó és felső malommal együtt Kiskónyi Tamás odaadta Baki Miklós özvegyének, Kiskónyi Ambrus leányának, Erzsébetnek és fiainak.⁵³ 1347-ben, amikor Szokolyendréd, Ireg és Szokoly királyi és királynéi birtokokat elhatárolták Pukud birtoktól (helynévi emléke: Iregszemcse, Bokodi-dűlő),⁵⁴ a határleírás említi a Füzegy folyóhoz vezető utat (*unum viam que cadit ad fluvium Fyzezh*), amelyet keresztetett a Szokolyendréd és Pukud határát alkotó út.⁵⁵ A folyónak ez a szakasza a mai Tamásitól nyugatra lehetett. Arcsa 1193-as határjárása a Füzegy víztől indult, több határpont érintése után visszatért hozzá, végül egy széles mezőn át a Füzegynél ért véget; a folyót mindháromszor vízként (*aqua*) említik.⁵⁶ A falu 1378-as határjárásában a Füzegy vizén (*aquam*) túli dombról hallunk.⁵⁷ A folyót, mielőtt a mai Regölynél a Kaposba folyt volna, torkolatához legközelebb Majsánál említik 1274-ben, amely a Kapos és a Füzegy folyók között feküdt (*intra aquas Kopus et Fyzed*).⁵⁸ Amint láthattuk, a Füzegyvet a középkor folyamán 1193-tól 1536-ig tucatnyi helyen, a forrásánál, majd Apátiban, Acsán, Gerézden, Döröcskén, Koppányban, Szántón, Csáton, Kónyban, Pukudnál, Arcsán és Majsán is említik az oklevelek, a korai időkben *aqua*, majd a későközépkortól csaknem kizárólagosan *fluvius* megjelöléssel. Egy 1456-ban említett tizedszedő kerület neve (*Regenkes alias Koppankes*)⁵⁹ alapján felvethető, hogy a 15. század közepén Regöly – akkoriban Régen – környékén a Füzegy folyót, ha csupán szakasznévi minőségben is, de már Koppánynek is nevezték. A Koppány folyónév mindenesetre a FNSz által idézett 1753-as említés előtt már jóval szerepel, 1669-ben már ezen a néven említik Tamásinál.⁶⁰

Füzegy 2.: forrását Füzegyfő nevezték Tápé 1410-es határjárásában, Menyőd birtok mellett, majd a határ innen a forrás medrében (*in alveo ipsius fontis*) egy posványhoz ment, ami szintén folyóvízre utal.⁶¹

Füzesér (*Fyzeseer*): 1381-ben Lak birtok felosztása kapcsán említik, de nem nevezik meg folyóvízként (*iuxta Fyzeseer; ipsum Fyzeseer pertranseundo*).⁶² A patakot a névadáskor fűzfák szegélyezhették.⁶³ Eredeti nevén (Füzer Ér) tünteti fel egy 1800-as Sárvíz-térképe Pilistől délre, a Láng hídjától délre, a Sárvíz mellékágaként.⁶⁴

Gergyen (*Gergen, Guergen*): 1211-ben Fadd határjárása a Gergyen folyónál kezdődött, amely a Dunából folyt ki, a nyájak itatójánál folyik (*a fluvio qui vocatur Guergen qui erat de Danubio ubi greges adaquantur*).⁶⁵ A Fadd és Szentgyörgy közötti határjárásban 1215-ben háromszor említik vízként (*aquam*).⁶⁶ A mai Nasica-csatorna vagy a Solymos-ér előzménye lehet.

Hásmál (*Hasmal*): 1325-ben Bolda birtok határjárásában említik a Hásmál patakot (*rivulus*).⁶⁷ A hárs fanév és a '(déli) hegyoldal' jelentésű mál főnév összetétele, egy a közelében fekvő, hársfával borított domboldalról (illetve egy azonos dűlőnévről) kaphatta a nevét.⁶⁸

⁵³ DL 88811. CDH

⁵⁴ TMFN 1981, 84: 8/241, 287.

⁵⁵ A. XXXI. 838. sz.

⁵⁶ MES I. 127. sz.; ÉRSZEGI 1978, 36; ÁkO 94. Az Arcsára vonatkozó rész 1436-os átírása, a folyó másféle névalakjaival: DL 106436.

⁵⁷ DL 106424. CDH (FEJÉR IX/5. 303-305.)

⁵⁸ HO VIII. 161; RA II/2-3. 2482. sz.; ÉRSZEGI 1978, 46. (DL 99858.)

⁵⁹ DL 75886.

⁶⁰ K. NÉMETH 2013.

⁶¹ ZsO II/2. 7485. sz.

⁶² SÜMEGI 1997, 417-419; FEJÉR IX/6. 249-267. (DF 283414.)

⁶³ Vö. KISS 1988, I. 487.

⁶⁴ MNL TML T. 130.

⁶⁵ ÁUO I. 61. sz.; RA I/1. 262. sz.; ÉRSZEGI 1978, 37-38, utóbbi helyen Görgény feloldással.

⁶⁶ A XIV. 335. sz.; KUMOROVITZ 1953, 216. sz.

⁶⁷ AO II. 164. sz.; KŐFALVI 2006, 83. sz.; A. IX. 114. sz.

Hidas (*Hydas*): Máza 1190-es, hamis adománylevelében, Máza határjárásában szerepel a Hidas nevű patak, két alkalommal (*fluvium, fluvio*).⁶⁹ A pataknak (és a ma Baranya megyében fekvő Hidas falunak) nevet adó hidat a grábóci görögkeleti kolostor évkönyve említi először Király híd néven, egy 1603-1610 között történt, illetve egy 1663-as tevékenység között.⁷⁰ Ortvay szerint a Nádasdi- vagy Hidasi-vízzel azonos.⁷¹

Hodács (*Hodach*): 1358-ban, amikor Becsei Vesszős és Gunyafi István megosztotta Mária- és Mária birtokait, akkor a Hodács folyón (*fluvium*) túl fekvő kaszálót is két egyenlő részre osztották.⁷² 1433-ban Mária vára és tartozékai megosztása során említik egy Hodácsról Mária-ra, a mondott másik (bizonyára a Mária-vízével azonos) patakba folyó patakot (*fluvium seu rivulum qui flueret de possessione Hodach in ipsam possessionem Mare ad prescriptam alium fluvium*) és a Hodácsról folyó patakot (*dictum fluvium qui de dicta Hodach curreret*);⁷³ mindkettő bizonyára a Hodács nevű patakkal azonos. Az azonos nevű településről nevezték el.

Huznyer: 1381-ben Lak birtok felosztása kapcsán említik (*alveum*).⁷⁴

Hattyús (*Hwthyus*): a Fadd és Szentgyörgy közötti határjárásban 1215-ban említik (*aquam*).⁷⁵ Magyar alakja Hattyús lehetett.

Kapos (*Kapos, Kapuos, Kapus, Kapws, Kopus*): a folyó Somogy megyében, Kaposvártól nyugatra, Kiskörpádnál ered, teljes hossza ma csaknem 113 km, ennek több mint a fele esik a középkori Tolna megye területére, Batától Tolnanémediig. Itt csak a Tolna megyei említéseit sorolom fel, a folyásiránynak megfelelően. Dombón 1358-ban bejárták egy a Dombaiak és a Dárióiak között vitás földdarab határát. A határjárás a Kapos folyó (*fluvium*) melletti hegytől indult.⁷⁶ 1541-ben a Ferdinánd-párti Kápolnay Ferenc, Bakics Péter, Tahi Ferenc és Rátkai Pál csapatai felmentették Dombó várát a Szapolyai János pártján álló Török Bálint katonáinak ostroma alól, de a Kapos folyón túl (*ultra Kapos fluvium*) nem tudták őket üldözni, mert a hidakat és töltéseket szétrombolták (*nam pontes et aggeres illic destruere fecerat*).⁷⁷ 1453-ban az ábrahám apát Ábrahám birtokának határából, a Kapos folyó mellett (*prope et penes fluvium Kapos ... inter ipsum fluvium Kapos*) Györgyi Bodó Gergely sok földet elfoglalt, amelyen Békató vagy másképpen Újfalú néven falut hozott létre, a Kaposon (*in dictoque fluvio Kapos*) pedig hidat csináltatott.⁷⁸ Kurdon egy 1552-es egy jelentés szerint a török a Kapos vizén „*meg chynalta az gatar*”;⁷⁹ ez az adat már kívül esik a középkoron, de egyben ez a folyó első említése magyar szövegben. Gerenyáson az 1530-as években a Ferdinánd-párti Kápolnai Ferenc kastélyt építtetett a Kapos mocsarai között, amelyet 1537-ben (?) a frissen Szapolyaihoz csatlakozott Török Bálint széthánytatott. Az erősség Török familiárisa, Martonfalvai Imre szerint a Kapos tavában (*in lacu Kapos*), Verancsics Antal leírása szerint pedig a kaposi mocsárban (*intra paludem Kapussianum*) állt.⁸⁰ Majsa kapcsán már említettük azt az 1274-es adatot, amely szerint a birtok a Kapos és a Füzegey vizek között terült el.⁸¹ *Debee* (más forrásokban *Debe, Deber*), más néven Benceháza (amely Bélcs, Hidegkút és Mészla hármas határa környékén feküdt) határjárása 1480-ban a Kapos vizétől indult, és a

⁶⁸ Vö. KISS 1988, I. 574(Hásságy).

⁶⁹ RA I/1. 151. sz.; FEJÉR III/2. 437-439.

⁷⁰ SZILÁGYI 1999, 75.

⁷¹ ORTVAY 1882, 390.

⁷² Zichy III. 75. sz.

⁷³ Zichy VIII. 352. sz.

⁷⁴ SÜMEGI 1997, 417-419; FEJÉR IX/6. 249-267. (DF 283414.)

⁷⁵ A. XIV. 335. sz.; KUMOROVITZ 1953, 216. sz.; MEV 52. sz.

⁷⁶ DL 71869.

⁷⁷ BESSENYEI 1994, 258. sz.

⁷⁸ DL 36791; DL 88472.

⁷⁹ SZALAY 1861, 104.

⁸⁰ Mindkettőt idézi: SZAKÁLY 1969, 72, 72. jegyzet.

⁸¹ HO VIII. 161; RA II/2-3. 2482. sz.; ÉRSZEGI 1978, 46. (DL 99858.)

Kapos köznyelven Jégveremnek mondott szélénél (*extremitas*) ért véget.⁸² A Benceházával határos Görbő 1431-es határjárása említi "a Kapos folyó déli révjét vagy partját" (*in rippa seu portu meridionali fluvii Kapuos*), majd a folyó révjét (*portum ipsius fluvii Kapuos*).⁸³ A Görbővel határos Gyánt 1361-es határjárásában szintén szerepel a folyó, két alkalommal is (*aquam*),⁸⁴ 1371-ben pedig egy Simontornyai Imre vajda és a fehérvári keresztesek között vita tárgyát képező gyánti föld a Kapos folyó (*fluvium*) melletti nagy hegy tetején menő úttól keletre és délre terült el.⁸⁵ 1411-ben Németi birtok eladásakor tartozékai között említik a Kapos folyót, amely mellett maga a birtok is fekszik (*fluvio Kapos vocato iuxta quem eadem possessio situata fore perhibetur*).⁸⁶ Simontornyán 1346-ban Hench fia János fia Miklós átadta felesége testvérének, István vajdának a várat valamint egyéb mellett egy malmot a Kaposon (*fluvio*).⁸⁷ Neve a kapu főnév -s képző származéka, a névtani irodalom szerint egykori gyepűkapuval lehet kapcsolatos.⁸⁸

Kapornak (*Kopornuk*): 1325-ben Szalatna és Bikal együttes határának megjárását a Kapornak pataknál (*rivulum*) kezdték,⁸⁹ amely a közeli, azonos nevű faluról kapta a nevét.

Kánya (*Kanya*): 1363-ban Bat faluban egy birtokrész elhatárolásánál a haszonvételek között említenek egy telket három hold földdel a Kánya nevű víz (*aquam*) mellett.⁹⁰

Kesztölc(e) (*Kezteuch, Kezteulche, Keztelche*): 1240-ben a Sebestyén nemzetség átengedett Kesztölcön a cikádori apátságnak egy birtokrészt, de azok a földek, amelyek a *Sceretche* mellett vannak – ahol a Kesztölc vize belefolyik és ahol a nemzetség egyháza van –, továbbra is a Sebestyén nemzetségé maradtak.⁹¹ 1296-ban a Kesztölc és Lak közti határ leírásában említik a Kesztölc vizet (*aqua*) és a folyó partját (*in rippa eiusdem aquae*).⁹² 1345-ben a Kesztölc és Lak birtokok közti határjelek ügyében indított perben új határjeleket emeltek, ennek során hasonlóképpen említik a Kesztölc nevű vizet és partját is.⁹³ 1381-ben a birtok kettéosztása során többször is feltűnik a Kesztölc folyó (*aquam, fluvium*). Ilyen névvel ugyanitt létezett egy halastó is.⁹⁴ A patakot Kesztölc településről nevezték el.

Kozár (*Kazar*): 1327-ben a Zselicségben fekvő Hillye és a Páli birtok közti határjárás a Kozár (*rivulus*) pataknak az Apáti-patakba torkollásánál kezdődött.⁹⁵ A patak a közeli Kozár faluról kapta a nevét.

Köszvényespataka (*Kuzuenus pathaka*): 1360-ban egy meszesi birtokrész határai között említenek egy Köszvényespataka nevű nagyobb vízfolyást (*maiozem fluvium*).⁹⁶

Kövesd (*Kuesd*): Máza 1190-es, hamis adománylevelében, Máza határjárásában szerepel egy völgy, amelyben a nép nyelvén Kövesdnek nevezett patak (*rivulus*) folyik; ugyanitt később folyóként említik (*fluvium*).⁹⁷ Az azonos nevű faluról (ma Váralja–Kövesd)⁹⁸ kapta a nevét.

⁸² Kammerer: Debee másképp Benceháza nyomán. Régi jelzete: Fejérvári ker. konv. 2-9-90. DL jelzete nem található meg.

⁸³ DL 106362.

⁸⁴ DL 106143.

⁸⁵ FEJÉR IX/4. 361-364.; ÉRSZEGI 1971, 21. sz.

⁸⁶ ZsO III. 71, 112. sz. (DL 9742., DL 9748.)

⁸⁷ BTOE III. 272. sz.; C. TÓTH 2000, 19. sz.

⁸⁸ KISS 1988, I. 683.

⁸⁹ A. IX. 116. sz.

⁹⁰ BORSA 1998, 28. 293. sz.

⁹¹ ÁÚO VII. 113; HO IV. 24-25. (DF 209194.)

⁹² DF 209197.

⁹³ A. XXIX. 326. sz.

⁹⁴ SÜMEGI 1997, 417-419; FEJÉR IX/6. 249-267. (DF 283414.)

⁹⁵ AO II. 288. sz.; A. XI. 464. sz.

⁹⁶ KÓFALVI 2006, 272. sz.

⁹⁷ RA I/1. 151. sz.; FEJÉR III/2. 437-439.

⁹⁸ TMFN 1981, 376: 81/78.

Ortvay téves nézete szerint az Okrágyi-patakba, s ez által a Sárvízbe szakadó Kövesdi-csermellyel azonos.⁹⁹

Kő: csak Kőfő vagy Nagykőfő (*Kewfew, Kufew, Kwfew; Nagkwfew*) falu nevének előtagjaként ismert, a falunév a Kő pataknév és a 'patak forrása' értelmű 'fő' főnév összetétele.¹⁰⁰ Csánki szerint Battyán, Magyaregregy, Kisvaszar stb. táján, Engel szerint Kisvaszar területén feküdt.

Maman: A Fadd és Szentgyörgy közötti határjárásban 1215-ban háromszor említik vízként (*aquam*).¹⁰¹ Neve bizonyára azonos a Fadd határában 1424-ben említett *Manyan* halászhelyével,¹⁰² alkalmasint ugyanarról a vízről, illetve egy szakaszáról lehet szó.

Máré, Márévize (*Mare, Mareuize, Mareuize*): 1353-ban, Máré birtok felosztása során Becsei Vesszős és Töttös birtokrészén három malmot említenek, amelyek közül az egyik "Máré birtok folyóján" feküdt (*in fluvio eiusdem possessionis Mare*). Becsei Vesszős és Töttös, illetve Gunyafi István ekkor megállapodtak, hogy nem fognak újabb malmokat építeni a folyón (*in dicto fluvio ipsius possessionis Mare*).¹⁰³ Szegefalván 1354-ben Miklós pécsi püspököt eltiltották Vesszős mester Márévize nevű folyója (*fluvii*) felének használatától és attól, hogy azon malom számára gátat építsen.¹⁰⁴ 1399-ben Tolna megye bizonyította, hogy Máréi Miklós jogosan szed vámot a Márévár alatti, Márévize (*fluvio*) nevű folyó fölött átívelő hídon.¹⁰⁵ 1411-ben Bátmonostori Töttös fia László eltiltotta Máréi Gunya fia Miklós özvegyét és annak fiait Máré vár, valamint egyebek mellett a Máré birtokon folyón (*in fluvio in eadem Mare decurrentis*) lévő malom felének birtoklásától.¹⁰⁶ 1433-ban Máré vára és tartozékai megosztása során említenek a Máré folyó felé fekvő (*a parte fluvii similiter Mare vocati*) birtokrészt, egy a patak szögletében (*in angulo iuxta dictum rivulum seu fluvium*) fekvő jobbágytelket, egy Hodácsról Máréra, a mondott másik patakba folyó patakot (*fluvium seu rivulum qui flueret de possessione Hodach in ipsam possessionem Mare ad prescriptam alium fluvium*) és malmot a Máré folyón (*in ipso fluvio Mare vocato*).¹⁰⁷ A mai Márévári-csörgével azonos.

Mérgepataka (*Mergespotoka*): 1325-ben Bolda birtok határjárásában említik a Mérgepataka nevű patakot, amely a Boldapataka nevű patakba ömlik (*rivulum Mergespotoka nominatum qui cadit in alium rivulum Boldapataka nominatum*).¹⁰⁸

Nagyér (*Nagher vocatum*): 1437-ben Körtvély határjárásában említik a Dunából kiágazó, Nagyér nevű folyót (*quendam rivulum, qui de Danubio exiret Nagher vocatum*), amelyből nyugati irányban egy kisebb víz ágazott ki (*prope dictum rivulum Nagher, ubi de ipso rivulo aqua versus partem occidentalem exiret*).¹⁰⁹

Nád: csak Nádő (*Naadfew, Nadfeu*) falu nevének előtagjából ismert, a település egy náddal benőtt helyen eredő és folyó, s ezért Nádnak nevezett patak fejről, forrásáról kapta nevét.¹¹⁰ Ma helynév Kercseligettől délre.¹¹¹

Ozora: a pécsi püspökség 1009-es alapítólevelében az egyházmegye második hataraként említett Ozora nem a mai településre vonatkozik, hanem az oklevél szerint vízfolyást jelöl

⁹⁹ ORTVAY 1882, 445.

¹⁰⁰ Vö. TIMÁR 1997, 62.

¹⁰¹ A. XIV. 335. sz.; KUMOROVITZ 1953, 216. sz.

¹⁰² ZsO XI. 928. sz.; DL 106309.

¹⁰³ Zichy VI. 91. sz.

¹⁰⁴ SZAKÁLY 1998, 21. sz.; A. XXXVIII. 322. sz.

¹⁰⁵ ZsO I. 6033. sz.

¹⁰⁶ ZsO III. 1053. sz.; SZAKÁLY 1998, 74. sz.

¹⁰⁷ Zichy VIII. 352. sz.

¹⁰⁸ AO II. 164. sz.; KŐFALVI 2006, 83. sz.; A. IX. 114. sz.

¹⁰⁹ DL 13043. RI

¹¹⁰ KISS 1988, II. 170.

¹¹¹ SMFN 1974, 516: 165/130.

(*secundum Ozora, donec perveniatur ad aliam aquam quae Lupa nuncupatur*),¹¹² amely a mai Sióval azonos.¹¹³

Patak ld. Vókóséde

Pösze (*Peze, Pýzis*): a pécsváradi apátság 1015-re hamisított, 1403-ban átírt privilégiumlevelében Bátató északi határosaként említik.¹¹⁴ 1345-ben Bátató birtok tartozékai között említik a *Peze* nevű halászóhelyet.¹¹⁵ Ilyen néven vízfolyás is létezett: a Pösze örvénye (*Pösze Eörvénye*) egy 1800-as Sárvíz-térképen szerepel, a Sárvízből Báticaszéknél kiszakadó Bati-fok déli folytatásaként, amely Bátától északra csatlakozott vissza a Sárvízbe.¹¹⁶ A Pösze helynév ma is megtalálható Báta határában.¹¹⁷ Sümegi József szerint a Pöce vagy Pösze nevű csatorna a cikádori ciszterciek által ásott, mesterséges árok, amely a Sárvíz felesleges vizének levezetését szolgálta.¹¹⁸

Sajtófoka, Sajtárfoka (*Saythofoka, Saytharfoka*): Madocsa 1443-as, 1145-re hamisított határjárásában szerepel a Sajtófoka vagy más néven Sajtárfoka folyó (*rivulum Saythofoka alio nomine Saytharfoka appellatum*).¹¹⁹

Sármás (*Saramas*): 1354-ben Siger határában egy a folyó (*fluvio*) mentén lévő malom felének elzálogosítása kapcsán említik.¹²⁰ A Sormás helynévvel rokon, a sárma 'kígyóvirág, vadhagyma' növénynév származéka.¹²¹

Sár, Sárvíze, Sárvíz 1. (*Sar, Saar, Sarwyze*): Az 1055-ös tihanyi alapítólevélben Matos határában említett Sár fő (*sar feu*) határpont a Sár folyó mocsaras völgyével kapcsolatos. Ha a fő köznévi pontos jelentése nem is határozható meg, a 'forrás, kezdet' jelentés kizárható és valószínű, hogy a mocsárvidék valamely részére utal.¹²² 1320-ban Hodos határában egy egy ekealjnyi birtokrész leírása során említik (*fluvio*).¹²³ 1321-ben Inok földet négy részre osztották, a határjárásban említik a folyót (*fluvio*).¹²⁴ 1334-ben Hodoson az 1320-ban említett birtokrész egy másik ügyben szerepel, határleírásában ismét szerepel a folyó (*fluvio*).¹²⁵ 1335-ben Kosd birtok a Sár folyó mellett (*iuxta fluvium Saar*) feküdt.¹²⁶ 1343-ban Végfalu, vagy más néven Béles birtok eladásakor a Sár folyóban (*fluvio*) levő halfogó rekesztékeket is felsorolták.¹²⁷ 1343-ban Hodos birtokot mondják a Sár folyó mellett (*iuxta fluvium Saar*) fekvőnek.¹²⁸ 1344-ben Hodoson az 1320-ban, illetve 1334-ben említett birtokrész leírásában újra említik.¹²⁹ 1345-ben a Kesztölc és Lak birtokok közti határjelek ügyében indított perben új határjeleket emeltek, ennek során említik a Sár vagy más néven *Zarathka* folyó partját (*in rippa fluvii Saar et alio nomine Zaratka vocatam*);¹³⁰ utóbbi név bizonyára a Sár helyi szakaszneve lehetett. 1346-ban Bikács nembéli Bálint eladta Töttös mesternek a Sár folyó melletti (*circa eundem fluvium Saar*) Alegres, más néven Márkustelke birtokon fekvő

¹¹² FEJÉR I. 292.

¹¹³ ORTVAY 1882, 82-83; ORTVAY 1890, 43.

¹¹⁴ MonVat I/4. 575. Ld. még: SÜMEGI 1993, 16.

¹¹⁵ KÖFALVI 2006, 180. sz.

¹¹⁶ MNL TML T. 132.

¹¹⁷ TMFN 1981, 520-521: 108/114, 120, 143-144.

¹¹⁸ SÜMEGI 1997, 179-180.

¹¹⁹ RA I/1. 71. sz.

¹²⁰ A. XXXVIII. 11, 270. sz.

¹²¹ KISS 1988, II. 491 (Sormás).

¹²² HOFFMANN 2010, 119-123.

¹²³ A. V. 851. sz.

¹²⁴ A. VI. 162-163. sz.

¹²⁵ KÖFALVI 2006, 129. sz.

¹²⁶ A. XIX. 466. sz.

¹²⁷ Zichy II. 43. sz.; A. XXVII. 198, 645, 700. sz.

¹²⁸ Zichy II. 47. sz.; GYÖRFFY 1990, 144.

¹²⁹ Zichy II. 82. sz.; GYÖRFFY 1990, 145; A. XXVIII. 414. sz.

¹³⁰ A. XXIX. 326. sz.

birtokrészét, tartozékai között egyebek mellett a Sár folyóval (*fluvio*).¹³¹ 1367-ben egy birtokperben Szakadát birtokot mint a Sár folyó mellett fekvő falut említik (*iuxta fluvium Saar*).¹³² 1381-ben Lak birtok felosztása kapcsán számos alkalommal szerepel a folyó (*fluvium*), viszonyítási pontként: említenek egy halastavat a Sár folyón túl, a folyó fölötti híd végét (*fluvium*), a folyó "határát" (*circa finem Sar*), révjét (*ad portum fluvii Saar*), partját (*circa ripam fluvii Saar; in littore Saar*), a helyet, ahol az Olaszó kiágazik belőle (*loco, ubi Olassou a fluvio Saar exiret*).¹³³ 1410-ben egy a Középfalu birtokon lévő Inok földhöz tartozó birtokrész határa a Szilas szigetnél ért véget, ahol a határ belement a folyóba (*ubi intraret in fluvium Saar*).¹³⁴ 1418-ban a simontornyai várnagyok Csetényben a pécsi püspöknek a Sár folyón (*fluvio*) épített malmát rombolták le.¹³⁵ 1450-ban Lak felosztása során Niczki Benedek és Dersanóczi Gergely megállapodtak, hogy a Sárvice folyón (*in ipso fluvio Sarwyze*) malmokat együtt vagy külön szabadon építhetnek.¹³⁶ Bonfini az 1490-es években írt művében a csontmezei csata kapcsán említi a folyót „[Báthori] István és [Kinizsi] Pál másnap az ellenfelet egy folyócskánál fedezi föl, amelyet iszaposságáról szkíta nyelven Sárvíznek neveznek. Corvinusék a Sárvíz túlsó partján emelkedő hegyen szálltak meg, (...)”¹³⁷ 1504-ben egy garai jobbágya Báta mellett a Sárvice folyón (*fluvio*) Bátmonostorig hajózott, ahol hatalmaskodás érte.¹³⁸ 1505-ben két arany jobbágyot, amikor vett borukat saját hajójukon át akarták hozni a Sárvizen (*fluvio*), a bátai apát emberei Bátán háromszor is megvámolták.¹³⁹ 1506-ban Niczki László tiltotta a budai Szűz Mária-káptalant attól, hogy Szék birtok határai között a Sárvíz folyón (*fluvio*) malmot építsen, mert az az ő laki malmának kárára lett volna.¹⁴⁰ A 16. század elején alkotó Ludovicus Tubero az 1490-es csontmezei csata leírása során megörökítette, hogy kapcsán „Báthori István (...) maga mellé fogadva hadjáratában társként Kinizsi Pált (...) az ellenséget a Sárvíz [ad Scaruisium amnem]¹⁴¹ nevű folyóig üldözte.”¹⁴² 1536-ban Oláh Miklós Hungária című leírása szerint Báta alatt "vegyíti vizét a Sáros folyó a Dunába" (*citra Bátha oppidum, amne Sáros*).¹⁴³ 1539-ben Bika falu Sárbika néven tűnik fel, előtagját a Sár folyó képezte.¹⁴⁴ Etén 1565-ben a halban gazdag Sárvíz folyót is említik (*aqua piscosa Sarwyze dicta*).¹⁴⁵ Mint látható, a 14. század elejétől említett folyó a 15. század közepéig mindig Sár néven szerepel, ez után viszont egyöntetűen Sárvice alakban említik. Szabályozása előtti vízrajzával röviden Tenk Béla, majd Pataki József foglalkozott.¹⁴⁶

Sárvíz 2. (*Sarwyze*): Gyánt 1361-es határjárásában kétszer is szerepel a Sárvíz nevű vízfolyás (*aquam Sarwyz*),¹⁴⁷ ami a mai Sió folyót jelenti. Más forrásokból is tudjuk, hogy a Sió régi neve Sárvíz volt,¹⁴⁸ amit azzal finomíthatunk, hogy a felső szakaszán a Fok és a Foksár név is előfordul.¹⁴⁹

¹³¹ Zichy II. 144. sz.

¹³² FEJÉR IX/7. 263.

¹³³ SÜMEGI 1997, 417-419; FEJÉR IX/6. 249-267. (DF 283414.)

¹³⁴ ZsO II/2. 8014. sz.

¹³⁵ ZsO VI. 2533. sz.; C. TÓTH 2000, 53. sz.

¹³⁶ BÉKEFI 1894, 113-115. (DL 44568.)

¹³⁷ BONFINI 1995, 914. (IV. tized 1. könyv 150-155. szakasz)

¹³⁸ KŐFALVI 2006, 884. sz.; DL 88934.

¹³⁹ DL 88937., DL 88938.

¹⁴⁰ SZAKÁLY 1998, 187. sz.

¹⁴¹ TUBERO 2001, 24.

¹⁴² TUBERO 1994, 93, 97-98, 100-101. (I/17-19.)

¹⁴³ OLÁH 2000, 27; OLÁH 1763, 15.

¹⁴⁴ BÁRTFAI SZABÓ 1938, 1537. sz. *Farbika* olvasattal.

¹⁴⁵ HOLUB 1960, 16. 25. jegyzet.

¹⁴⁶ TENK 1936, 9-11; PATAKI 1955, 44-49.

¹⁴⁷ FEJÉR IX/3. 264-270; ÉRSZEGI 1971, 21, 124, 238. sz.; ZsO I. 4624. sz. (DL 106143.); DL 87372.; DL 88065.; DL 106340., DL 106589.

¹⁴⁸ LUKÁCS 1951, 259-260. A törökök Balatonnak nevezték a Siót, pl. Ozorán: DÁVID 1982, passim.

¹⁴⁹ KISS 2009, passim.

Séd (*Seed*): Kozár határjárásában 1374-ben kétszer is említik (*rivulus*).¹⁵⁰ A nép séd kifejezés jelentése: patakocska, csermely.¹⁵¹

Szeretce ld. Zaratka

Székvíze (*Zeekvize, Zeekvyze*): 1296-ban a Kesztlőc és Lak közti határ leírásában említik a Székvíze nevű vízfolyást (*aquam*).¹⁵² 1345-ben a Kesztlőc és Lak birtokok közti határjelek ügyében indított perben új határjeleket emeltek, ennek során hasonlóképpen említik a vizet.¹⁵³ Bizonyára a valószínűleg önállóan Széknek is nevezett vízfolyás emlékét őrizte meg a Decstől nyugatra fekvő Széked- kezdetű dűlőnevek, amelyek egy egykori vízfolyáshoz kapcsolódnak,¹⁵⁴ valamint az Alsónyéktől északra található Széked, más néven Széktó.¹⁵⁵

Túr (*Thur*): Az Agárd és Gencs közti határ 1411-es határjárásában hat alkalommal szerepel a Túr víz, illetve annak révje.¹⁵⁶

Vargány (*Vorgan*): 1325-ben a Köbli birtokból kihalált Szalatna és Bikal birtokok új határának megjárása Szentemágocs nembéli János mester öröklött birtokai felől a Vargány nevű pataknál (*fluvium*) kezdődött,¹⁵⁷ amely a hasonló nevű faluról kapta a nevét.

Vókóséde (*Wokousede*): 1256-ban egy jánosi birtokrész határjárásában említenek egy Patak nevű, Farkaslyuk birtok közepén átfolyó mocsarat, amelyet Vókósédének neveznek (*unam paludem Pothk dictam per medium Farkaslyk effluentem Wokousede vocatam*).¹⁵⁸ A Vókó család Magyaregregy egyik legnagyobb nemzetsége, s bár csak 1696-ig vezethetők vissza a faluban, Reuter Camillo felvetette, hogy talán a családnévvel kapcsolatos víznév.¹⁵⁹

Zaratka, Szeretce (*Scerette, Zaratka, Zarathka*): 1240-ben a Sebestyén nemzetség átengedett Kesztlőcön a cikádori apátságnak egy birtokrészt, de azok a földek, amelyek a *Scerette* mellett vannak – ahol a Kesztlőc vize belefolyik és ahol a nemzetség egyháza van –, továbbra is a Sebestyén nemzetségé maradtak.¹⁶⁰ 1296-ban a Kesztlőc és Lak közti határ leírásában kétszer említik a Zaratka víz (*aquam*).¹⁶¹ 1345-ben a Kesztlőc és Lak birtokok közti határjelek ügyében indított perben új határjeleket emeltek, ennek során említik a *Saar*, más néven *Zarathka* folyó partját is (*in rippa fluvii Saar et alio nomine Zaratka vocatam*).¹⁶² Utóbbi adat alapján a Zaratka a Sár folyó helyi szakaszneve lehetett. Zaratka nevű víz a Dráva vidékén is volt 1239-ben.¹⁶³ Eredete ismeretlen, a Szeretce alak talán a Szeret folyó nevével rokon, amely ősi indoeurópai folyó, vö. óind *sarít* 'patak, folyó', *sáratí* 'folyik'.¹⁶⁴

Név nélkül említett folyóvizek írott forrásokban

- Bak 1516: Hédervári Ferenc familiárisának adott egy pusztá nemesi telket és egy régi halastóhelyet (*in progressu condam rivuli scaturiensis in eadem possessione Bak existentes*).¹⁶⁵

- Csát 1342: a birtok felosztása során említenek egy patakot (*rivulum*),¹⁶⁶ amelyet a mai Csádi- vagy Baki-patakkal azonosíthatunk.

¹⁵⁰ FEDELES 2008, 60. sz.; DL 5195. RI

¹⁵¹ KISS 1988, II. 462.

¹⁵² DF 209197.

¹⁵³ A. XXIX. 326. sz.

¹⁵⁴ TMFN 1981, 482: 102/104-106.

¹⁵⁵ TMFN 1981, 501: 106/51.

¹⁵⁶ ZsO III. 939. sz.

¹⁵⁷ KŐFALVI 2006, 82. sz.; A. IX. 113. sz.

¹⁵⁸ KŐFALVI 2006, 2. sz.

¹⁵⁹ REUTER 1961, 39-40.

¹⁶⁰ ÁÚO VII. 113; HO IV. 24-25. (DF 209194.)

¹⁶¹ DF 209197.

¹⁶² A. XXIX. 326. sz.

¹⁶³ Vö. RA I/2. 657. sz.

¹⁶⁴ Vö. KISS 1988, II. 574 (Szeret).

¹⁶⁵ MonRust 294. sz. (DL 89064.)

- Hillye 1327: határjárásában említik a Hillyéből folyó patakot (*rivulum qui ruit de de predicta villa Hille*).¹⁶⁷
- Ireg 1507: a faluban több patak (*plures rivuli*) és mocsaras hely volt, amelyeken híd nélkül nem lehetett átkelni, ezért II. Ulászló királyi vámszedési jogot adott Hédervári Ferencnek azzal a kötelezettséggel, hogy hidat építsen.¹⁶⁸
- Jánosi 1254: egy leánynegyed gyanánt kapott földrészt két egyenlő részre osztottak, ennek leírásában szerepel egy észak-déli folyású patak régi medre (*per veterem meatum cuiusdam ryvuli a parte septemtrionali versus meridiem decurrentis*).¹⁶⁹ 1401-ben egy Kisjánosiban fekvő részbirtokot foglaltak el erőszakkal, amely egy északról délre folyó patak régi medrének két oldalán fekszik (*utraque parte cuiusdam veteris meatus rivuli a parte septemtrionali versus meridiem decurrentis*),¹⁷⁰ s bizonyára azonos az 1254-ben említett patakmal. 1329-ben Jánosi felosztása során említenek egy patakot (*rivulo*) is.¹⁷¹ Jánosiban 1450-ben egy vitás birtokrész egy patak mellett (*penes quendam rivulum*), a nyugati oldalon feküdt.¹⁷²
- Kéthely 1325: az egyik birtokfél határának leírásában szerepel a Köbliből folyó patakon lévő malom (*in rivulo qui ruit de Kubli*).¹⁷³
- Keményfalva 1414: egy lefoglalt birtokrész határának leírása egy pataknál indult (*rivulum*).¹⁷⁴
- Körtvély 1437-es határjárásában említenek két kisebb víz között fekvő (*inter duas parvas aquas*) határjeleket, valamint egy a Dunából kiágazó, Nagyér nevű folyót, amelyből nyugati irányban egy kisebb víz ágazott ki.¹⁷⁵
- Liget 1310: egy elzálogosított birtokrész határának elírásában szerepel egy víz (*aquam*).¹⁷⁶
- Martos 1055-ös határjárásában szerepel egy bizonyos érnél lévő itató (*eri itu*). Mivel az ér szó nemcsak kisebb folyóvizeket, hanem mocsaras állóvizeket is jelölhet,¹⁷⁷ a folyóvizeknél történő szerepeltetése csupán elsődleges jelentése alapján történt.
- Madocsa 1145-re hamisított, 1443-ban átírt határjárásban szerepel egy név nélküli vízfolyás (*rivulum*).¹⁷⁸
- Meszes: egy részbirtok 1360-as határjárásában szerepel egy gödör, amelyben kis kút van, amelyből patak ered (*rivulum ruentem ab ipso puteo*).¹⁷⁹
- Nyires: 1484-ben Várdai Miklós emberei Nyiresi Fejér Miklós özvegye – nyilván Nyiresen lévő – házától elhajtották annak két hámoslovát, amiket azokat az asszony házánál elfolyó patakban (*in bibitione aque ante curiam dicte domine*) itatták.¹⁸⁰
- Szanács: 1360-ban Szili Demeter fiai a veszprémi püspök patak felőli, jobbágyai telkeinek kapuival átellenben lévő részén jobbágyokat telepítettek le.¹⁸¹
- Széplak: 1498-ban a Széplak és Berekal között húzódó folyón fekvő malmot (*in fluvio inter Berekal et Zeephak pretacta decurrentis habitum*) említenek.¹⁸²

¹⁶⁶ MES III. 484.

¹⁶⁷ A. XI. 464. sz.

¹⁶⁸ Hédervári I. 361. sz.

¹⁶⁹ KŐFALVI 2006, 1. sz.

¹⁷⁰ SZAKÁLY 1998, 41-42. sz.

¹⁷¹ A. XIII. 136. sz.; KŐFALVI 2006, 98. sz.

¹⁷² Zichy IX. 198. sz.

¹⁷³ AO II. 146. sz.; A. IX: 420-421. sz. között.

¹⁷⁴ ZsO IV. 2590. sz.; KŐFALVI 2006, 590. sz.

¹⁷⁵ DL 13043. (RI)

¹⁷⁶ A. II. 834. sz.

¹⁷⁷ HOFFMANN 2010, 123-126.

¹⁷⁸ RA I/1. 71. sz.

¹⁷⁹ KŐFALVI 2006, 272. sz.

¹⁸⁰ SZAKÁLY 1998, 168. sz.

¹⁸¹ KUMOROVITZ 1953, 524. sz.

- Tengőd: 1489-ben egy birtokrész egy mocsaras patakig tartott, amely Tengőd közepén, a Bekefalva felé eső részen folyt (*usque quamdam gurgitem sive rivulum lutosum in medio ipsius possessionis Thengewld a parte possessionis Bekefalwa habitum et decurrentem*).¹⁸³

Folyóvizekre utaló településnevek

Az okleveles anyagban szereplő folyóvíznevek után sorolom fel a vízrajzi vonatkozású településneveket (a konkrét patakról elnevezett településneveket – Kőfő, Nádő – a név szerint ismert vizeknél szerepeltettem) és olyanok is, amelyek köznévből keletkeztek, de lehetnek tulajdonnevek is (Ág, Vadvíz). Itt csak megemlítem az -aszó 'völgy; szárazpatak, időszakos vízmosás' utótagú helységneveket (Hosszúszó, Nyírszó, Koromszó?), mert az ezekben megőrződött völgyekben valószínűleg nem volt állandó vízfolyás.¹⁸⁴

Ág (*Naaghag, Naghag*): a helynév a 'patak, vízfolyás' jelentésű ág főnévből keletkezett, a falu egy patak völgyébe települt.¹⁸⁵ Tulajdonnév és köznév is lehet. Ma Nagyág (Baranya m.).

Szegszárd: Vadas Ferenc véleménye szerint a település arról kapta nevét, hogy "*a hordaléktól szár (sárgás) színű folyó szög-letébe épült*", a Sár folyó mellett.¹⁸⁶

Vadvíz (*Wadwyz*): a vad melléknév és víz főnév összetétele, szabályozatlan, nem ásott medrű vízfolyásra utal, tulajdonnév és köznév is lehet. Koppányszántó környékén feküdt.

Összefoglalás a folyóvizekről

A forrásokból eddig 59 folyóvizet sikerült összegyűjteni, amelyek közül 45-nek ismerjük a nevét is. Ezek többségét a latin *aqua, fluvius, rivulus* szavakkal említik, de ide soroltam a néhány *alveus* kifejezéssel említett medret, fokot is. A *gurges* szó egyszer tűnik fel oklevelekben, az irodalmias *amnis* főnév pedig csak elbeszélő forrásokban szerepel.

A folyóvíznevek eloszlása egyenetlen. A legnagyobb számú patakot, szám szerint tizenötöt a Mecsek vidékéről ismerjük a viszonylag sok határjáró oklevélnek köszönhetően. Ezek többsége a Völgysegi-patak mellékvize volt, név szerint: Apáti-patak, Boldapataka, Egregy, Hásmál, Hidas, Hodács, Kapornak, Kozár, Kőszvényespataka, Kövesd, Márévize, Mérgepataka, Séd, Vargány, Vókóséde.

A Sárvíz mellékvize közül tucatnyit ismerünk, egy kivételével (Füzegegy 2.) a folyó alsó szakaszáról, főként Bába, Bábászék, Sárpilis és Várdomb vidékéről, név szerint: Bába, Berekfoka, Fejérvíz, Füzesér, *Huznyer*, Kesztölce, Pösze, Sármás, Székvize, Túr, Zaratka.

A Duna 8 mellékvizének mindegyike Fadd vagy Madocsa különböző határleírásaiból ismert, ezek: *Bechen*, Bécsfoka, Fásgergyen, Gergyen, Hattyús, *Maman*, Nagyér, Sajtófoka.

A Sióhoz mindössze a folyó két másik neve, az Ozora, és a Sárvíz (2.) köthető.

Érdekes, és egyben jól jellemzi a forrásadottságok eltérő voltát, hogy a Füzegegy mellékvizei közül mindössze a Kánya nevű víz ismert, míg a Kaposba ömlő patakok közül egynek a középkori nevét sem ismerjük.

A folyóvizeket magyarul leggyakrabban pataknak (Apáti-patak, Boldapataka, Kőszvényespataka, Mérgepataka, Patak) és víznek nevezték (Fejérvíz, Márévize, Sárvíze, Székvize), gyakorta birtokos személyranggal ellátva. Az ér (Füzesér, Nagyér), fok (Berekfoka, Bécsfok/a/, Sajtófoka) és séd (Séd, Vókóséde) kifejezések már ritkábban tűnnek elő.

Ha a folyóvizek névadásának motivációját vizsgáljuk, leggyakrabban a településnevekkel kapcsolatos neveket találjuk (Bába, Bolda/-pataka/, Egregy, Fásgergyen?, Fejérvíz, Gergyen, Hidas, Hodács, Kapornak, Kánya, Kesztölce, Kozár, Kőszvényespataka, Kövesd, Máré/vize/, Ozora, Székvize, Vargány). Az azonos hangzású település- és víznevek viszonyának

¹⁸² BÉKEFI 1894, 123. (DL 46447.)

¹⁸³ Héderváry I. 334. sz.

¹⁸⁴ Vö. KISS 1988, I. 610 (Hosszúaszó), 781.

¹⁸⁵ KISS 1988, I. 57.

¹⁸⁶ VADAS 2000, 13-15.

meghatározásánál Benkő Loránd megállapításait vehetjük alapul: a vizekről gyakrabban neveznek el településeket, mint fordítva. Az általa összeállított szempontrendszer víznévből alakultak a vízneveket tartalmazó településnevek (Fejérvíz), Ha elfogadjuk, hogy "Vízneveknek kell vennünk azokat a helységneveket, ahol a helység és a mellette folyó víz neve alakilag pontosan megegyezik.", akkor Báta, Bolda, Egregy, Gergyen, Hidas, Hodács, Kapornak, Kánya, Kozár, Kövesd, Máré, Ozora és Vargány esetében a víznévből alakultak ki a helységnevek,¹⁸⁷ mint ahogy az Ozora nevű víz 1009-es említése alapján ez egy konkrét esetben igazolható is.

A víznévadás másik gyakori motivációja környékük növényzetével kapcsolatos, így keletkezett a Fásgergyen, Füzegy, Füzésér, Hásmál, Nád és Sármás vizek neve. A folyóvíz tulajdonságaira, tehát méretére, színére, vízhozamára utal Báta, Nagyér, Fejérvíz, Mérgecs és Sár neve. Jelenlegi ismereteink szerint ismeretlen eredetű *Bechen*, *Maman* és *Zaratka* nevének eredete.

TAVAK

Név szerint ismert tavak az írott forrásokban

- Dada: 1395-ben egy birtokrész határainak leírása során szerepel egy Végsár nevű tó (*lacum Vegsar*).¹⁸⁸

- Fadd 1211-es határjárásában szerepel egy bizonyos Besenyőtő (*Besenethuv, Besenethw*),¹⁸⁹ amelyet Ortvy Duna menti "pocsolyának" tart, de Besenyőtő alakban old fel.¹⁹⁰ 1215-ben Fadd és Szentgyörgy határának leírásában háromszor is említik az Ebestő nevű helyet (*locum, qui vulgo dicitur Ebesthow, loco Ebestw*) és a Füzestő nevű helyet (*loco qui dicitur Fyzestu*).¹⁹¹ Egy 1466-os panasz szerint a vránai perjel 1451-ben elfoglalta a veszprémi káptalan faddi birtokrészeit, így a Szélestő, más néven *Faydaman* nevű tavat (*lacum Zelestho alio nomine Faydaman apellatum*).¹⁹² 1470-ben a Tolnavár és Fadd közti határ leírásában szerepel a Haristó (*stagnum Haristho*), a Hosszútó nevű tó (*stagnum vulgo Hozwtho*), egy Kétágútó nevű hely (*locum Kethagwtho*) és a *Papafoka* tó (*lacum*).¹⁹³

- Kiskormó (Madocsa–Kormópuszta): 1437-es határjárásában feltűnik a Gyékénytő (*Gyekenho*), valamint a Paloz (*stagnum Paloz*) és a Hosszútó nevű tó (*stagnum Hwzutho*).¹⁹⁴ E helynevek közül egy 1792-es – Kiskormó és Körtvély határát együttesen feltüntető – vízrajzi térképen is feltűnik a Paloz tó (*Kerek Paloz, Paloz ere, Paloz hidja*) és a Hosszútó (*Hosszsu Tóó*).¹⁹⁵

- Körtvély (helye: Madocsa–Felső-Nyilas): határjárását 1437-ben az említett Kiskormóéval együtt végezték el, 4 tavat említenek: a Keskenytavat (*stagnum Keskenho*), a Ráctavat (*stagnum Racztho*), a Homoktavat (*stagnum Homoktho*) és a Nyárástavat (*stagnum Nyarastho vocatum*).¹⁹⁶ A felsorolt földrajzi nevek közül Körtvélypuszta 1792-es térképén is feltűnik a Homoktó (*Homok Toó*), az egykori Rác(z)tó pedig a *Kis Rác Hát*, a *Nagy Rác Hát*, illetve a *Rác-völgy* környékén kereshető.¹⁹⁷

¹⁸⁷ Vö. BENKŐ 1947.

¹⁸⁸ ZsO I. 4119. sz.; BORSA 2000, 30-31. 525. sz.

¹⁸⁹ ÁUO I. 61. sz.; RA I/1. 262. sz.; Érszegi 1978, 37-38.

¹⁹⁰ ORTVAY 1882, 129. Ha a Besenyőtő olvasat helyes, akkor inkább folyóvíz torkolatáról van szó.

¹⁹¹ A. XIV. 335. sz.; KUMOROVITZ 1953, 216. sz.

¹⁹² DF 201410.

¹⁹³ DL 106706. RI

¹⁹⁴ DL 13043.

¹⁹⁵ MNL S 12, Div. VII. No. 10. Közölte: ANDRÁSFALVY 2007, 74-75.

¹⁹⁶ DL 13043.

¹⁹⁷ MNL S 12, Div. VII. No. 10. Közölte: ANDRÁSFALVY 2007, 74-75.

- Lak 1381: a Lak birtok felosztása kapcsán említik a Tapolca nevű tavat (*lacum Tapolcha*) és Kerekto mocsarat.¹⁹⁸

Név nélkül említett tavak írott forrásokban

- Jánosi 1329: a birtok felosztása során említenek egy tavat (*lacu*) is.¹⁹⁹
- Középfalu 1318: birtokosztály kapcsán a határjárás egy tavon (*stagnum*) ment keresztül.²⁰⁰
- Szokolyon 1092-ben a tihanyi apátság birtokainak hamis összeírásában tó (*lacus*) is szerepel.²⁰¹

Tavakra utaló helynevek

- Békató (*Bekatho, Bekato*) falu olyan állóvíz (esetünkben a Kapos egy tóhoz hasonló kiöntése, lassú vizű mellékága) mellett jött létre, amely feltűnően sok béka élőhelye lehetett.²⁰²
- Szék (*Zeek, Zek*) neve bizonyára a népnyelvi szik ~ szék 'időszakos vízállás, esőtlen nyarakon kiszáradó tó' főnévből keletkezett.²⁰³
- Tófő (*Thofew, Thoffew*) falu neve a tó 'állóvíz' és a fő 'forrás' főnevek összetétele.
- Tómál (*Thoumal*): Kedhelyen 1325-ben a birtok fele részének leírása során említenek egy Tómál nevű halmot (*monticulum*),²⁰⁴ amely bizonyára egy tó fölött emelkedett.

Összefoglalás a tavakról

Tavakat 8 falu határából ismerünk, leggyakrabban a *lacum* kifejezéssel, míg a *stagnum* szó ritkábban fordul elő. Négy tó létrejött falu- és dűlőnevekből következethetünk.

A forrásokból ismert tavak száma igen egyenetlen, Faddon és Madocsán a részletes határjárásoknak köszönhetően többet név szerint is ismerünk, s bizonyára a több Duna menti település határában is hasonló arányban léteztek ilyenek a folyam kiöntéseiben. A madocsai tavak egy része 18. századi kéziratos térképeknek köszönhetően ma is azonosítható.

Közülük többet név szerint is említenek. A tavakat – a halastavakhoz hasonlóan – elnevezhették alakjukról (Hosszútó, Kerekto, Keskenytó, Kétágútó, Szélestó), növényzetükről (Füzesztó, Gyékénytó, Nyárástó), hőfokukról (Tapolca), környékük állatvilágáról (Haristó), medrük vagy partjuk jellegzetességeiről (Homoktó, Végsár). Utóbbi csoportba sorolhatjuk az Ebestó nevű tavat is, hiszen a régi 'ebes' melléknév mocsaras, zsombékos helyre utalt.²⁰⁵ A Ráctó talán személyről kaphatta nevét. A *Paloz* és a *Papafoka* tavak nevének eredetére nem tudunk magyarázatot.

Fontos jelezni, hogy a tavak és a – egy másik fejezetben feldolgozott – halastavak közti határ olykor nehezen húzható meg, példa erre a Fadd határában 1466-ban említett Szélestó, más néven *Faydaman* nevű tó, amelyet ugyanabban az oklevélben egyszer tóként (*lacum*), majd széles halászóhelyként (*piscine late Faydoman vocate*) is említenek.²⁰⁶ Hasonlóképpen, olykor -tó utótaggal mocsarak is feltűnnek (Lak 1381: Kerekto mocsár; Tápé 1410: *Pyserthaua* mocsár), jelezve, hogy az állóvizek képe is folyamatosan változott, az időjárás és a folyóvizek vízhozama tükrében.

MOCSARAK

¹⁹⁸ SÜMEGI 1997, 417-419; FEJÉR IX/6. 249-267. (DF 283414.)

¹⁹⁹ A. XIII. 136. sz.; KÖFALVI 2006, 98. sz.

²⁰⁰ SZAKÁLY 1998, 2. sz.; A. V. 298-299. sz.

²⁰¹ ÁUO VI. 30. sz.; RA I/1. 26. sz.; DHA 96. sz.

²⁰² KISS 1988, I. 184.

²⁰³ KISS 1988, II. 540.

²⁰⁴ AO II. 146. sz.; A. IX 420-421. sz. között.

²⁰⁵ Vö. KISS 1988, I. 404.

²⁰⁶ MEV 100. sz. (DF 201341.); DF 201410.

Név szerint ismert mocsarak az írott forrásokban

- Lak 1381: Lak birtok felosztása kapcsán említik a Kerekítő mocsarat (*paludem Kerekthou*).²⁰⁷
- Tápé: 1410-es határjárásában szerepel egy *Pyserthaua* nevű mocsár (*paludem*) és egy *Fieuzoytho* nevű posvány ('sár') (*lutum*).²⁰⁸

Név nélkül említett mocsarak írott forrásokban

- Bolda 1325-ös határjárásában szerepel egy posvány (*lutum*).²⁰⁹
- Madocsa 1145-re hamisított, 1443-ban átírt határjárásában szerepelnek mocsarak (*paludes*).²¹⁰

Mocsarakra utaló településnevek

- Baleta, Balota, Balyata, Boleta, Bolota (*Baleta, Baletha, Balotha, Balyatha, Boletha*) település neve déli szláv eredetű, tkp. jelentése 'mocsár, sár, tó'.²¹¹
- Ebes (*Ebes, Ebees*) neve régi, népnyelvi magyar 'ebes' (mocsaras, zsombékos) melléknévből keletkezett.²¹²
- Kulcsár (*Kalsar, Kwlchar*): a falu elsődleges Kálsár neve szóösszetétel. Szláv kal- előtagja jelentése sár, iszap; mocsár, ingovány. A magyar -sár utótag jelentése: iszapos folyóvíz, mocsár, víztől meglágyult föld. Az elsődleges jelentést a magyar kulcsár foglalkozásnév idővel magához hasonlította.²¹³

Összefoglalás a mocsarakról

A mocsarakról (*lutum, palus*) nagyobb adatmennyiség esetén a tavakhoz hasonlókat mondhatnánk, hiszen - amint ott említettem - olykor egymásba olvadt a két kategória, példa rá a két, név szerint ismert mocsár -tó, illetve -tava utótagúja. Ide tartozik még, hogy a mocsarak nemcsak az álló, de folyóvizek szakaszaira is utalhattak: a Jánosiban 1256-ban említett Vököséde mocsarat elsődlegesen a folyóvizeknél szerepeltettem, másik neve, a Patak és annak alapján, hogy az oklevél szerint Farkaslyuk birtokon át folyt.²¹⁴

Mocsarak nemcsak a nagyobb folyók mentén alakulhattak ki, példa rá a Mecsekben fekvő Bolda faluban 1325-ben említett posvány vagy a Völgységben fekvő Boleta, illetve a Koppány mentén fekvő Kulcsár falu neve (továbbá Császa nevével is felmerült a mocsarakkal kapcsolatos jelentés).²¹⁵

SZIGETEK

Név szerint ismert szigetek az írott forrásokban

- Bika birtokhoz 1502-ben egy Piski (*Pysky*) nevű sziget tartozott, amelyen egy jobbágy a lovait legeltette, amikor megtámadták.²¹⁶
- Bölcske: 1340-ben Bölcske, Szüle és Vejte szomszédos birtokok határait megjárták. Vejte határa egy Somszigete (*Sumzygethe*) nevű sziget felső részénél kezdődött, a sziget különítette el a Bölcskeiek és a Vejteiek birtokát. A következő határpont egy a Duna közepén lévő,

²⁰⁷ SÜMEGI 1997, 417-419; FEJÉR IX/6. 249-267. (DF 283414.)

²⁰⁸ ZsO II/2. 7485. sz., tó, illetve *locum* olvasattal.

²⁰⁹ AO II. 164. sz.; KŐFALVI 2006, 83. sz.; A. IX. 114. sz.

²¹⁰ RA I/1. 71. sz.

²¹¹ KISS 1988, I. 147-148 (Baláta-tó).

²¹² Kiss 1988, I. 404.

²¹³ KISS 1988, I. 811.

²¹⁴ KŐFALVI 2006, 2. sz.

²¹⁵ Vö. SOLYMÁR 1984a, 20.

²¹⁶ DL 88885.

közönségesen Vejtefövényének (*Veythehfuuenye*) mondott zátony volt, ami a Vejteieké volt.²¹⁷

- Fadd: 1215-ben Fadd és Szentgyörgy határának leírásában említik a *Jula* nevű szigetet, amely a Duna két ága között fekszik (*ad insulam Jula sitam inter duo brahya Danoby*).²¹⁸

- Hőgyész: 1277-ben IV. László Simon alországbírónak adományozta a királyi kondicionáriusok Hőgyész nevű földjét, tartozékai közt a *Holgeu* nevű szigettel.²¹⁹

- Középfalun 1321-ben Inok földet négy részre osztották, a határjárásban három sziget is szerepel: egy, amelyen *Iwachynus* és Gergely birtokrészéhez tartozó falu van (*insula in qua est villa in porcione Ivachyni et Gregorii*), majd később a Nagyrét (*Noghret*) nevű sziget és a Szilas (*Zylas*) sziget.²²⁰ A Középfalun birtokon lévő Inok földhöz tartozó terület leírásában 1410-ben ismét említik az Inok földön 1321-ben már felsorolt szigeteket: a Gergelyszigetét, amelyen Kajdacsi Péter fiai, *Iwachynus* és Gergely falva volt (*ad quandam insulam Gergerzygethe nuncupatam, in qua olim fuisset villa Ivachyni et Gregorii filiorum Petri de dicta Kaydach*), a Nagyrétnek nevezett szigetet (*insulam Nogreth vocatam*) és a Szilas szigetet (*insulam Zylas*).²²¹

- Madocsa: 1295-ben Benedek ispán fia Dénes a Körtvély falunál, a Dunában, a *Bersenes* nevű szigeten lévő vizafogójának felét a madocsai apátságnak adta.²²² II. Géza 1145-re hamisított, 1443-ban átírt adománylevelében szerepel egy bizonyos *Sianzigeth*, valamint ismét a *Bersenes* sziget.²²³

- Szil: 1276-ra hamisított határjáró oklevelében említenek egy kaszálót, közepén egy Szigetnek nevezett kis szigettel (*quadam parva insula wlgo scigeth dicto*).²²⁴

- Tápé 1410-es határjárásában szerepel egy *Pronus* nevű sziget, amelyet az áradások miatt nem lehetett megközelíteni.²²⁵

Név nélkül említett szigetek írott forrásokban

- Bika: 1523-ban Morgai Mihály panasza szerint Gyóni Gergely, Szakadáti Asztalnok László, Kápolnai Ferenc, Romhányi Zsigmond és Ősi János bikai jobbágysai a Bika határai között fekvő szigeten (*in insula*) lévő erdő rá eső részét is kivágták.²²⁶

- Bölcске: 1436-ban Zsigmond király hatalmaskodásai miatt Paksi László fia Szemere és Miklós fia Imre bölcскеi birtokrészeit, a kegyúri joggal és a Bölcске mellett, a Duna közepén levő szigettel együtt, amelyen a Szent Lélek tiszteletére szentelt köegyház van (*in quadam insula prope et iuxta memoratam possessionem Bwlchwke in medio predicti Danubii ut divitur adiacenti in qua ecclesia lapidea in honore Sancti Spiritus fundata esset et constructa*) másoknak adta.²²⁷

- Fejérvíz: 1499-ben Mözsi Thursin Ferenc és felesége, Veronika 12 aranyforintért elzálogosította Sikesdi Barnának egy mözsi és egy fejérvízi lakatlan jobbágytelkét, 20 hold szántóval és egy a két birtok közelében egy szigeten (*in insula prope prescriptas possessiones Mees et Feyerwyz*) fekvő, három emberes kaszálóval.²²⁸

²¹⁷ A. XXIV. 630. sz.

²¹⁸ A. XIV. 335. sz.; KUMOROVITZ 1953, 216. sz.

²¹⁹ ÁUO XII. 179. sz. *Holgen* olvasattal; RA II/2-3. 2786. sz.; C. TÓTH 2000, 4-6. sz. (DL 971.)

²²⁰ A. VI. 162-163. sz.

²²¹ ZsO II/2. 8014. sz.

²²² SÖRÖS 1912, 332; (DL 12180.)

²²³ RA I/1. 71. sz.

²²⁴ ÁUO IX. 101, 106. sz.; RA II/2-3. 2701. sz.

²²⁵ ZsO II/2. 7485. sz., tó, illetve *locum* olvasattal.

²²⁶ SZAKÁLY 1998, 209. sz.

²²⁷ BÁRTFAI SZABÓ 1938, 658. sz.

²²⁸ DL 83102. CDH

- Gyánt: 1453-ban a Garaiak simontornyai várnagyai és németi jobbágyai a vránai perjel és a fehérvári keresztes konvent gyánti lelelőjét és szigetét (*ad pratum et insulam*) lelegettették, Guti János fehérvári preceptor 2-3 forint értékű lovát a szigetről (*ab eadem insulam*) elvittek, a perjel és a preceptor familiárisait a szigetről (*de eadem insula*) nyíllövésekkel elűzték, továbbá egy évvel korábban a simontornyai várnagy a gyánti szigetről vagy rétről (*de prefata insula seu prato*) 60 szekérnyi szénát vitetett el.²²⁹
- Hódos: 1320-ban Hódosi Pető tartozása fejében odaadott Lukács fia Miklósnak örökölt hódosi földjéből 1 ekényit, annak a szigetnek a harmadrészével együtt, ahol Pető lakik (*cum tercia parte insule in qua idem Petew residenciam habere dinoscitur*).²³⁰ 1334-ben ugyanezt a birtokrészt említik annak a szigetnek a harmadával, amelyen Pető fia János háza van (*tercia parte cuiusdam insule in qua Johannes filius Peteu habet residenciam propriam*).²³¹ 1344-ben ismét erről a birtokrészről van szó azon sziget harmadával, amin Hodos falu van (*tercia parte cuiusdam insule in qua eadem villa Hudus vocata est situata*).²³²
- Madocsa: a dunai vizafogó és halászóhelyek bérbé adása kapcsán vele együtt gyakran említenek egy Madocsa melletti szigetet is, így 1400-ban,²³³ 1413-ban,²³⁴ 1417-ben,²³⁵ 1429-ben,²³⁶ 1458-ban²³⁷ és 1459-ben.²³⁸
- Végfalu: 1321-ben *Iwachynus* és Gergely, illetve István és *Borch* birtokrésze határainak leírásában szerepel egy nagy sziget is, amely közös Lénárddal és Lőrincel (*ad insulam magnam que est communis cum Leonardo et Laurentio*).²³⁹
- *Vok*: 1315-ben Szakadati László fia Péter és László osztozkodásakor a birtok 3 szigettel (*cum tribus insulis*) Péternek jutott.²⁴⁰

Szigetekre utaló településnevek

- Mártonszigete (*MarthonZygethe*): 1417-ben Mártonszigeti Sáros László leányát, Horváth *dictus* Dénes feleségét, Veronikát beiktatták a birtoknak leánynegyedként neki adott részébe.²⁴¹
- Simontornya, vagy más néven Sziget (*Zygeth*): 1324-ben I. Károly Hench fia János óvári várnagnak adta szolgálataiért Simontornya várát, a vár alatt lévő szigettel (*cum insula que sub dicto castro existit*), valamint tartozékait, többek között a később a városba olvadt Bördöt és Menyődöt.²⁴² 1397-ben a vár tartozékai között szerepel Simontornya fele, másképp Menyőd és az ott szedett vám, valamint a Fejér megyei Simontornya, másképp Sziget (*medietas possessionis Symonthornya alio nomine Zygeth*) és Börd.²⁴³ Az egykori szigetet a 18. századi vízszabályozás tüntette el, addig két híd kötötte össze a szárazulattal.²⁴⁴
- Sziget (*Zygeth*): 1489-ben egy tengődi birtokrészért cserébe Keledfalvi Korotnai György és fia, Pál Hédervári Miklós tárnokmesternek adták Sziget nevű pusztájukat.²⁴⁵ 1493-ban Bikádi

²²⁹ SZAKÁLY 1998, 123. sz. (DL 106535.)

²³⁰ A V. 851. sz.

²³¹ KÖFALVI 2006, 129. sz.

²³² Zichy II. 82. sz.; GYÖRFFY 1990, 145; A. XXVIII. 414. sz.

²³³ ZsO II/1. 372, 553. sz.

²³⁴ ZsO IV. 737. sz.

²³⁵ ZsO VI. 128. sz.

²³⁶ DL 12143. (RI)

²³⁷ DL 15273.

²³⁸ DL 15408. (RI)

²³⁹ A. VI. 163. sz.

²⁴⁰ A. IV. 26-27. sz.

²⁴¹ ZsO VI. 1185. sz.

²⁴² A. VIII. 31. sz.; C. TÓTH 2000, 8. sz.

²⁴³ C. TÓTH 2000, 35. sz.

²⁴⁴ KISS 1938, 11-12.

²⁴⁵ Hédervári I. 334. sz. (DL 91023.)

Nemes Albert a Sziget pusztán fekvői birtokrészért 20 aranyforintért eladta Hédervári Miklós özvegyének.²⁴⁶

- Szigetföldre (*Zygetfewlde*): 1526-ban az ozorai vár tartozékai között említenek egy ilyen nevű pusztát.²⁴⁷ Lehet, hogy Sziget prédiummal azonos.

- Szigetfő: neve 1564-ben és 1626-ban tűnik fel, 1626-ban a Györke (ma Ócsény határában) lakói élték.²⁴⁸

Összefoglalás a szigetekről

Az írott forrásokból 8 településről ismerünk név szerint szigeteket, további 6 falu határából pedig név nélkül, végül 5 falunév is szigetekkel kapcsolatos. A legtöbb sziget a Dunán (Bölcske, Fadd, Madocsa) és a Sárvízen (Bika, Hódos, Inok, Tápé?, Végfalu) tűnik fel, a Fejérvíz és Mőzs között fekvő sziget a kettő valamelyike fogta közre. A Sió szigetein települt a középkori Simontornya, a Kapos pedig szigetet alkotott Gyántnál és talán Hőgyésznél, valamint 17-18. századi források alapján Pincehelynél is. A Koppány a Kaposba torkollása előtt alakított ki szigeteket, amelyeket bár írott forrás nem említ, de pl. egy 1837-es térképen a majsai határban felfedezhetjük a Töllös Szigetet és Öreg Szigetet.²⁴⁹ Hogy egészen kis vízfolyások is alkothattak szigetet, jó példa rá a Szil határában említett sziget. Egynél több szigetet egy alkalommal csak Vok faluban említenek, szám szerint hármat, itt azonban sajnos azt sem tudjuk, hogy melyik folyó mellett állt a falu.

A szigetek méretére, hasznosítására csupán néhány adatból következtethetünk. Simontornya központi településrészét, amelyen a vár is felépült, Szigetnek nevezték, a kb. 250 x 150 méteres sziget a mai utcahálózaton is azonosítható. Nemcsak ezt a szigetet lakták: Hódoson 1320-ban egy szigeten bizonyos Pető lakott, 1334-ban már fia, János házáat említik rajta, 1344-ben pedig már arról olvasunk, hogy ezen a szigeten volt Hódos falu. 1321-ben Inok földhöz tartozott egy a beszélő nevű Gergelyszigete, amelyen Kajdacsai Péter fiai, *Iwachynus* és Gergely falva volt. Egy Bölcске mellett, a Duna közepén lévő szigeten 1436-ban kőtemplom állt. A szigeteket a megtelepedésen túl elsősorban mégis természetesen inkább gazdaságilag hasznosították: Madocsán a híres vízafogóhelyhez tartozott egy sziget, Bikán, a Sárvíz szigetén 1502-ben legeltettek, 1523-ban pedig erdő volt rajta, Fejérvízen 1499-ben pedig kaszálónak használták a sziget, ugyanerre a hasznosításra utal a Középfalun 1321-ben említett Nagyrét szigetnév is, és a gyánti Kapos-szigetet is legelőnek használták 1453-ban.

A szigetek neve a fenti hasznosításokat tükrözi: van köztük lakottságra utaló (Gergelyszigete), a hasznosítást jelző (Nagyrét) vagy a növényzettel kapcsolatos (Berzsényes?, Somszigete, Szilas) név is. Talán személynévi eredetű, tehát a birtokossal kapcsolatos a *Jula* és a Piski nevű sziget elnevezése, a *Pronus* szigetnévvel pedig egyelőre nem tudunk mit kezdeni.

FORRÁSOK

Név szerint ismert források az írott forrásokban

Ábelkuta (*Abelkuta*): 1326-ban Köbli István mester egy Kedhely birtokon fekvő részt, szántóföldekkel együtt, amelyeket egy Ábelkuta nevű kis forrás (*fonticulus Abelkuta dictus*) választ el, eladta vejének, Kupi Kozmának.²⁵⁰

Csatakútfő (*Chathakutfeu*): Várong 1250-es határjárásában szerepel a földrajzi név, további részletezés nélkül.²⁵¹ Ortway fenntartással fogadható véleménye szerint az ugyanitt említett *Catadyr* feloldása Csata-ér lenne, "*a Chata kútfőből folyt a Cataér*".²⁵²

²⁴⁶ Hédervári I. 343. sz. (DL 91030.)

²⁴⁷ Csáky II. 564.

²⁴⁸ HEGEDÜS 1997, 162, 187; ENGEL 2001, 17874. cellakód.

²⁴⁹ MNL S 16, No 0198.

²⁵⁰ A. X. 138. sz.

²⁵¹ Hazai 16. sz.; RA I/2. 924. sz. (DL 1589.)

Füzegefő (*Fyzedfeu*): Tápé 1410-es határjárásában Menyőd birtok mellett említik a Füzegefő nevű forrást (*ad fontem ... Fyzedfeu vocata*), majd a határ innen a forrás medrében (*in alveo ipsius fontis*) a *Fieuzoytho* nevű posványhoz (*lutum*) ment.²⁵³

Kökút (*Kükuth*): Máza 1190-es, hamis adománylevélben, Máza határjárásában szerepel a közönségesen Kökútnak nevezett forrás (*fontem aquae dictum vulgariter Kükuth; dictus fons*).²⁵⁴

Név nélkül említett források írott forrásokban

- Bolda 1325-ös határjárásában említik Bolda (az oklevélben másutt Boldapataka) forrását (*caput*).²⁵⁵

- Görbő 1351-es határjárásában egy forrást (*fontem*) is említene.²⁵⁶

- Meszesen egy részbirtok 1360-as határjárásában szerepel egy gödör, amelyben kis kút van, amelyből patak ered (*unam foveam in qua est quidam puteus parvus et inde veniret circa eundem rivulum ruentem ab ipso puteo*).²⁵⁷

- Várong 1250-es határjárásában említene egy forrást, amely a dömösi egyház földjétől elválasztja Várongot (*ibi separat quidam fons de terra Dimisiensis ecclesie*).²⁵⁸

Forrásokra utaló településnevek

- Ezdenc (*Ezdench, Ezdencz*) köznévi előzménye a 'kút, forrás' jelentésű szláv (szerb-horvát) szó.²⁵⁹

- Forró (*Forro*) puszta szn.-ből keletkezett m. névadással, az alapjául szolgáló szn. a m. forró mn.-vel azonosítható, más feltevés szerint a 'forrásként előbuzog' értelmű forr igének a folyamatos mn.-i igenevéből alakult.²⁶⁰

- Kőfő; Nagyköfő (*Kewfew, Kufew, Kwfew; Nagkwfew*) a Kő pataknév és a 'patak forrása' értelmű fő főnév összetétele.²⁶¹

- Nádfő (*Nadfeu*) egy náddal benőtt helyen eredő és folyó, s ezért Nádnak nevezett patak fejről, forrásáról kapta nevét.²⁶²

- Zalatna (*Zalathna, Zalatna*) szláv eredetű, bolgár köznévi előzményének jelentése 'olyan forrás, amelyből csak lassan folyik ki a víz, lapályos hely, ahol meggyűlik a víz', a szerb-horváté 'savanyúforrás; savanyúvíztől átázott, majd megkérgesedett talaj', ill. a csehé 'láp, mocsár, ingovány'.²⁶³

Összefoglalás a forrásokról

A források (*fons*) kapcsán fontos kiemelni, hogy talán indokolt lett volna őket a kutakkal együtt tárgyalni, mert a források alapján gyakran nem lehet megállapítani, hogy természetes forrásról vagy pedig ásott vízvételi helyről van-e szó. Jó példa erre a Meszesen 1360-ban említett forrást, amelyre az inkább a kutak kapcsán említett *puteus* szót használták az oklevélben, bár nyilvánvalóan forrásról van szó, hiszen az irat szerint patak eredt belőle.

²⁵² ORTVAY 1882, 190.

²⁵³ ZsO II/2. 7485. sz.

²⁵⁴ RA I/1. 151. sz.; FEJÉR III/2. 437-439.

²⁵⁵ AO II. 164. sz.; KÖFALVI 2006, 83. sz.; A. IX. 114. sz.

²⁵⁶ FEJÉR IX/2. 119-125; ÉRSZEGI 1978, 58; GYÖRFFY 1990, 148-149; MES IV. 17, 32. sz.

²⁵⁷ KÖFALVI 2006, 272. sz.

²⁵⁸ Hazái 16. sz.; RA I/2. 924. sz. (DL 1589.)

²⁵⁹ KISS 1988, II. 802 (Zdenci).

²⁶⁰ KISS 1988, I. 478.

²⁶¹ Vö. TIMÁR 1997, 62.

²⁶² KISS 1988, II. 170.

²⁶³ KISS 1988, II. 516.

A szétválasztást indokolta, hogy a tanulmányban elemzett vízrajzi kategóriák közül egyedül az ásott kutakat ismerjük régészeti feltárásokból, s emiatt jogosnak éreztem a források és kutak önálló tárgyalását.

Az oklevelekből 13 forrást ismerünk, négyet név szerint is, négyet név nélkül, további ötre pedig településnevek utalnak. A név szerint ismert források utalhatnak a birtokosra (Ábelkuta), a forrásból eredő víz nevére (Csatakútfő?, Füzegyfő) és a forrás kiépített jellegére (Kőkút).

Érdekesség, hogy a forrásokra utaló településnevek között két szláv eredetűt is találunk (Ezdenc, Zalatna), mindkettőt a Mecsek vidékéről. Kőfő és Nádő falu egy-egy Kő, illetve Nád nevű patak forrásáról kaphatta a nevét.

KUTAK

Név szerint ismert kutak az írott forrásokban

Égerkuta (*Egerkuta*): 1325-ben Szalatna és Bikal együttes határleírásában szerepel az Égerkutának mondott kút (*puteum*).²⁶⁴

Faágkuta (*Faagkutha*): 1460-ban Gyulaji Jakab zálogként Gyulaji *Dako* Benedeknek adta Solyagi Jago és Miklós, Solyagi János f. Miklós és Solyagi Benedek Gyulaj birtokon levő három kaszálóját és rétyjét, közülük az egyik a Faágkuta nevű helyen (*loco*), a másik kettő a völgyben, a réten fekszik.²⁶⁵

Gamaca: 1302-ben a veszprémi püspök az egyház elhunyt gerézdi nemes jobbágya földjét egy prediálisnak adományozta és mivel ezek a földek a püspökség nemes jobbágynak a földjeivel vegyesen feküdtek, elhatárolták a birtokot, amelynek során a *Gamaca* nevű kút (*ad puteum Gamaca vocatum*) is említik. A birtokrészhez hozzácsatoltak egyebek mellett egy az ugyanennél a kútnál (*circa prenotatum puteum Gamaca*) lévő kaszálót is.²⁶⁶

Kácskuta (*Kachkutha*): 1502-ben Kéri Fülöp a Kér birtok határában levő Kácskuta nevű erdőt elzálogosította Óbudai Ferenc deáknak.²⁶⁷

Ó út kút (*ohut cutarea*): Martos 1055-ös határleírásában *ohut cutarea* helynév a névutót elhagyva 'Ó út kútjaként' értelmezhető.²⁶⁸

Petekuta: egy hamis oklevél szerint 1276-ban Beche fiai, Belid és Pete kérésére meghatározták Szil birtokot, a határjárásban szerepel egy Petekuta nevű kút (*unum puteum wlgo Pete kuta dicto*).²⁶⁹

Név nélkül említett kutak írott forrásokban

- Martos vására kútját (*mortis uuasara kuta rea*) az 1055-ös tihanyi alapítólevél említi. Hoffmann István szerint nem dönthető el, hogy a helynév előtagja településre vagy személyre utal, a kút pedig jelenthetett természetes forrást és ásott vízvételi helyet is.²⁷⁰

- Máré vára 1433-as felosztása során a vár kútja (*puteo*) közös marad²⁷¹

- Pokud: 1347-ben Szokolyendréd, Ireg és Szentmárton királyi és királynéi birtokokat elválasztották Mikó fia Miklós Pokud birtokától, Ireg és Pokud határjelei mellett egy kút is említenek (*unum puteum*).²⁷²

Kutakra utaló településnevek

²⁶⁴ A. IX. 113, 116. sz.

²⁶⁵ SZAKÁLY 1998, 139. sz.

²⁶⁶ KUMOROVITZ 1953, 10. sz.; A. I. 193-194. között.

²⁶⁷ DL 72279. CDH

²⁶⁸ HOFFMANN 2010, 140-141.

²⁶⁹ ÁUO IX. 101, 106. sz.; RA II/2-3. 2701. sz.

²⁷⁰ HOFFMANN 2010, 117-119.

²⁷¹ Zichy VIII. 352. sz.

²⁷² Héderváry I. 38; A. XXXI. 816, 838. sz.

- Beszédespálkuta (*Bezedespalkwta*): II. Géza 1145-re hamisított, 1443-ban átírt adománylevele szerint Bikács nembéli Nagy Bikács tárnokmester a madocsai monostornak adta egyebek mellett a hasonló nevű birtokot is.²⁷³
- Györkút település csak egy 1554-es defterben szerepel, Káldy-Nagy Gyula szerint Kisvaszar és Bodolyabér környékén feketett.²⁷⁴
- Hidegkút (*Hydegkuth, Hydegkwth*) neve valószínűleg arra utal, hogy a település egy hideg vizű kút, forrás közelében épült.²⁷⁵
- Hőkút (*Hewkwth*) neve valószínűleg arra utal, hogy a település egy meleg vizű kút, forrás közelében épült.
- Köveskút (*Kueskuth*) neve kövel kirakott kútra, forrásra utal.²⁷⁶
- Szélkút (*Zelkuth*, más néven Ör) a magyar szil fanévnak és a kút 'víznyerésre szolgáló gödör, forrás' főnévnak az összetétele. A falu egy szilfáktól körülvevett kútnál, forrásnál települt.²⁷⁷
- Köbli (*Kebly, Kewbly, Kubli, Kubly, Kwibly*) a magyar köből 'egy fajta edény, űrmérték, területmérték; kút vagy forrás gödrének kibélelésére való korhadt, odvas belű vagy kivájt – mindkét végén nyílt – fatönk' főnév –i képzős származéka.²⁷⁸
- Köblös (*Kewblews*): az említett köből főnév -s képzős származéka.²⁷⁹

Régészetileg ismert kutak

- Bába: a Klastromhegy keleti oldalán lévő völgyútból Sümegi József gyűjtött be egy középkori kúthoz tartozó, íves kávakövet.²⁸⁰
- Bonyhád középkori helyén, a Tesco áruház építését megelőző feltárás során 5 későközépkori kutat is feltártak. Ezek mindegyike kerek vagy ovális nyílású, hengeres formájú vagy az aljuk felé enyhén szűkülő falú, ívelt aljú, ásott kút volt, bélés nélkül, átmérőjük 130-230 cm, mélységük pedig 240 és 400 cm között változott. A Q068. sz. kút gödrétől kb. 50 cm-re feltárt 4 cölöplyuk valószínűleg a kút kávjának vagy víz húzó szerkezetének helyét jelezhetik.²⁸¹
- Dunaföldvár, M6 TO-21. lelőhelyen egy 13. században elpusztult településen 5 vagy 6 kör alakú kutat tárt fel, egynek deszkabélése volt, a többiben fonott bélés volt.²⁸²
- Dunaföldvár–Ló-hegy lelőhelyen (M6 RM-9), az előbb említett lelőhely közvetlen szomszédságában 2009-ben egy hasonló teleprészetlet tárt felak, az egyetlen kút a lelőhely egyetlen gazdasági épülete mellett 4,5 méterre került elő. Szájátmérője 2,4 méter, mélysége 2 méter volt, oldala lefelé padkásan összeszűkül. Bélelése nem volt, a falu pusztulása után annak hulladékával töltötték fel, betöltéséből egy ló és 3 kutya csontváza mellett egy embercsont-töredék, valamint kerámia-, vas- és malomkőtöredék is előkerült.²⁸³
- Dunaszentgyörgy–Középső-dűlőben (M6 RM-11) 2009-ben 16-17. századi településrészlet került elő, közelebről nem részletezett kutakkal.²⁸⁴
- Dunaszentgyörgy–Vetle-pusztán (M6 TO-20. lelőhely) 2008-ban egy 12-14. századi településen 2 kutat is feltártak, az egyik betöltésében emberi vázmaradványokkal.²⁸⁵

²⁷³ RA I/1. 71. sz.

²⁷⁴ KÁLDY-NAGY 1960, 59.

²⁷⁵ KISS 1988, I. 594-595.

²⁷⁶ KISS 1988, II. 442 (Salköveskút).

²⁷⁷ KISS 1988, II. 550.

²⁷⁸ KISS 1988, I. 789. (Köblény).

²⁷⁹ KISS 1988, I. 71 (Almásköblös).

²⁸⁰ SÜMEGI 2006, 156.

²⁸¹ CSÁNYI-SZABÓ 2011, 134-140, 188, 205. 2. t. 3.

²⁸² SZENTHE 2009.

²⁸³ SZILÁGYI – SERLEGI 2014, 130, 138. 4. kép.

²⁸⁴ SZARKA 2010.

²⁸⁵ HALÁSZ 2009.

- Mözs–Icse: a falu feltárása során kutak is kerültek elő.²⁸⁶
- Medinán Csalogovits József 1934-ben tárt fel egy 20 cm vastag, hasított tölgyfakarókkal bélelt, 140 cm átmérőjű, 15. század végi vagy 16. század eleji kutat,²⁸⁷ egyben az első ilyen szerkezetű kutat.
- Felsőnyék: a vár kutatása során Miklós Zsuzsa feltárta a vár kb. 1 méter belső átmérőjű, 13,4 méter mély ciszternáját is, amelynek 40 cm vastag falát szárazon rakták homokkőből.²⁸⁸
- Ozora: a vár udvarának közepén feltárt kút téglából készült falazata alapján középkori eredetű volt.²⁸⁹ A középkori ferences kolostor helyén, az ún. Barátkút téren az 1957. évi alaprajztisztázó feltárás során megtaláltak a valószínűleg egykor a kerengő közepén állt kutat. Az ásatást vezető Nagy Emese leírása szerint "Az 1950-ben betemetett kútnak az oldala – a helybéliek elbeszélése alapján – ki volt téglázva, s a vízszint alatt szürkésfehér faragott kövek látszottak."²⁹⁰
- Paks: az Erzsébet Szálló mélygarázsának építését megelőző feltáráson előkerült két, a török korra keltezett kút, az egyik a megszokott gödörkút volt, a másikat azonban csapolt faszerkezettel bélelték.²⁹¹ Ebből a korból származik egy enyhén a földbe süllyesztett falú, közepén fapadlóval burkolt munkagödörrel ellátott, megújított kemencéjű, nagy méretű ház. Közeliében tártunk fel egy lejtős lemenetelű, ovális alakú, legalább két méter mély pince részletét, a kettő között pedig egy legalább négy méter mély, ásott, béleletlen kutat. Feltehető, hogy a ház a mellette fekvő pincével és kúttal együtt egy gazdasági egységet alkotott. Szintén a török korra keltezhető egy legalább 420 cm mély kút, amelynek 80 cm széles deszkából álló csapolt faszerkezete 1,5 méter magasan megmaradt. Betöltésében sajnos nem találtuk ép vagy kiegészíthető edényeket, tehát a kutat vélhetőleg rendszeresen tisztították.
- Szekszárd–Tószegi-dűlő: az M6 autópályán nyomvonalán a Sió csatorna északi felén Ódor János Gábor által feltárt Árpád-kori teleprészleten egy felül tölcséresen szűkülő, alul méhkasos oldalú, 114-142 cm széles, 300 cm mély, felső részén náddal vagy vesszővel bélelt, emberi használatra készült kút is előkerült.²⁹²

Összefoglalás a kutakról

Kutakat 18 helyen említenek forrásaink, közülük hetet név szerint, hármat pedig név nélkül; kutakra utaló településnevet további nyolcat ismerünk.

Ahol a kutak helyéről megtudunk valamit, úgy tűnik, hogy mindannyiszor a határban álltak (Bikal/Szalatna 1325, Pokud 1347, Szil 1276, stb.), belterületen egyet sem említenek - ez némi kétséget ébreszt, hogy a *puteus* szóval jelölt objektumok is nem természetes víznyerő helyek voltak-e, a *fons* szóval illetettekhez hasonlóan.

A névvel illetett kutak között van olyan, amelyet a természeti környezetről (Égerkuta, Faágkuta), egy közeli tereptárgyról (Ó út kuta) vagy személyről (Petekuta) neveztek el. A kutak neve olykor másféle objektumok nevében maradt fenn: pl. Kácskutának hívtak egy erdőt 1502-ben Kéren. A kutakra utaló településnevek a víz hőfokával (Hidegkút, Hőkút), kiépített voltával (Kőkút), környezetével (Szélkút, tkp. Szilkút) kapcsolatosak, de ezek között is van birtokosra utaló név (Beszédespálkuta). Köbli, Köblös helységek egy bizonyos fajta, odvas fával kibélelt kútról kapták nevüket, amelyek bodonkút, bödönkút néven a megyéből több dűlőnévből máig is ismertek.

²⁸⁶ VIZI 2001, 37.

²⁸⁷ CSALOGOVITS 1941, 174-175; VIZI 2009, 308. 2. melléklet.

²⁸⁸ MIKLÓS 2003, 197-198, 205. Abb. 2; MIKLÓS 2007, 221-222.

²⁸⁹ FELD et al. 1988, 263.

²⁹⁰ NAGY 1969, 138; NAGY 1994, 260.

²⁹¹ K. NÉMETH 2009.

²⁹² ORHA 2010, 318-319, 322.

Régészetileg 10 lelőhelyről ismerünk kutakat, a lelőhelyek között többnyire falusias településeket találunk, de várakban és egy kolostorban is került elő kút. A kutak többsége egyszerű, ásott, béleletlen kút volt, ilyenből több is került elő Bonyhádon. Náddal vagy vesszővel bélelt Árpád-kori kutat tártak fel Szekszárd–Tószegi-dűlőben, karóval bélelt kutat Medinán, négyzetes deszkaszerkezettel béleltet pedig Pakson. Kővel vagy téglával kirakott kút csak az ozorai vár, továbbá a mezőváros ferences kolostorának udvarán, valamint a felsőnyéki várban került elő.

VÍZVEZETÉKEK

Agyagcsövekből készült vízvezetékek részletét régészeti leletek formájában két helyről ismerjük.

- Decs–Ete: a Decs határában fekvő Kúti-völgyben Wosinsky Mór római épületet azonosított. Wosinsky leírása szerint a kút forrásától agyagcsöveken vezették a vizet Ete mezővárosba: *"Több helyen felbontattam e vízvezeték s mindenhol négy-négy középkori téglá feküdtek a henger alakú agyagcsövek."*²⁹³ Andrásfalvy Bertalan szerint lehetséges, hogy az etei Tórévtől a Külső Mezei földeken keresztül a szőlőhegy lábánál futó nagy útig vezető töltés, az ún. Fejétel utat nemcsak a sár ellen készítették, de talán a vízvezeték is ezen jutott volna le Etére.²⁹⁴ Vizi Márta szíves tájékoztatása

- Szekszárd: a város központjában, a Béla téren és a Babits Mihály utcában a 19. század vége óta többször is kerültek elő égetett agyagból készült csövek. Első régészeti leírás Kovách Aladártól származik 1926-ból, aki szerint a bödői és remetei források vizét vezették a városba, a két vezeték a Béla téren egyesült és az egész rendszer római előzményekre tekint vissza.²⁹⁵ Csalog József 1935-ben a Béla téren egy kb. 5 méter hosszú szakaszt bontott ki, a kb. 50 cm hosszú, 6-10 cm belső átmérőjű, mészhabarccsal összeragasztott csöveken látható 1796-os évszámokat csak a javítás idejének tartotta, mert a vízvezeték 16-17. századi törmelék tartalmazó rétegben feküdt. Az addig előkerült csövek helye (Nagybödő-forrás, Bartina utca, Fejős-féle ház, bíróság, vármegyeház) alapján megállapította, hogy a Nagybödő-forrás vizét vezették be a városba.²⁹⁶ 1942-ben idézte azt az adatot, amely szerint Mérey apát 1693 és 1703 között 300 forintot költött a vízvezetékre, de ekkor még nyilatkozott, hogy ez a vezeték építését vagy csak felújítását jelenthette-e. A Béla téren létezett kút ténye alapján felvetette a török kori eredetet, de bizonyosat ekkor csak további adatok előkerülésétől várt.²⁹⁷ 1943-ban a múzeumban őrzött agyagcsövek mérete és alakja alapján végül úgy nyilatkozott, hogy azok a törökországi vízvezeték pontos párjai, a Béla téren, az ún. Fejős-féle ház előtt állt és a 19. század közepén lebontott kétmedencés közkút pedig a hódoltság idején épült (az említett, Mérey-féle adatot ekkor már a vezeték a felújítására vonatkoztatta).²⁹⁸ Gaál Attila jelentése szerint a Babits u. 1. sz. alatt 1974-ben *"A várost a közép-, ill. a későközépkorban vízzel ellátó csőrendszer kerámia csöveit találtak meg három, egymástól független nyomvonalon, csőfektetés során."*²⁹⁹ A vízvezeték kora kérdéses. Csalog József 1942-ben a török korra keltezte, Gaál Attila 1975-ben egy szakasz előkerülése kapcsán a középkorról-későközépkorról írt, Vass Előd 1989-ben úgy nyilatkozott, hogy a pécsi vízvezetékhez hasonlóan, legkorábban az 1440-es években épülhetett.³⁰⁰

²⁹³ WOSINSKY 1896, I. 766. *) jegyzet.

²⁹⁴ ANDRÁSFALVY 2007, 373-374.

²⁹⁵ KOVÁCH 1926. Említi: TÓTTÓS 1986, 54.

²⁹⁶ CSALOGOVITS 1935. Fakszimiléje: Vizi 2009, 311. 8. melléklet.

²⁹⁷ CSALOGOVITS 1942. Fakszimiléje: Vizi 2009, 351-352. 72. melléklet.

²⁹⁸ CSALOGOVITS 1943. Fakszimiléje: Vizi 2009, 352-353. 4. melléklet.

²⁹⁹ GAÁL 1975.

³⁰⁰ VASS 1989, 59.

Irodalom- és rövidítésjegyzék

A.	<i>Anjou-kori oklevéltár. I–XXXVIII.</i> Fundavit Julius Kristó. Bp–Szeged. 1990–2014.
AO	<i>Anjoukori okmánytár. I–VI.</i> Szerk. Nagy Imre. Bp. 1878–1891; VII. Szerk. Tasnádi Nagy Gyula. Bp. 1920.
ANDRÁSFALVY 2007	ANDRÁSFALVY Bertalan, <i>A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ármentesítési munkák befejezése előtt.</i> Bp. 2007.
ÁKO	<i>Árpád-kori oklevelek,</i> Szerk. Soóki Andrea. Bp. 1997.
ÁUO	<i>Árpád-kori új okmánytár. I–XII.</i> Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874.
BÁRTFAI SZABÓ 1938	BÁRTFAI SZABÓ László, <i>Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig.</i> Bp. 1938.
BENKŐ 1947	BENKŐ Loránd, <i>Víz- és helységneveink viszonyához.</i> MNy 43 (1947) 259-263.
BESSENYEI 1994	BESSENYEI József, <i>Enyingi Török Bálint.</i> Bp. 1994.
BÉKEFI 1894	BÉKEFI Remig, <i>A czikádori apátság története.</i> Pécs 1894.
BÉL 1979	BÉL Mátyás, <i>Notitia Hungariae Novae Historico Geographica c. művéből Tolna vármegye leírása.</i> Ford. Kun Lajos. TTMT 9 (1979) 327-364.
BONFINI 1995	BONFINI, Antonio, <i>A magyar történelem tizedei.</i> Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995.
BORSA 1998	BORSA Iván, <i>A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban (Forrásközlés) (Negyedik közlemény) 1351-1370.</i> SMM 29 (1998) 3-40.
BORSA 2000	BORSA Iván, <i>A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban (Forrásközlés) (Hatodik közlemény) 1381-1400.</i> SMM 31 (2000) 7-59.
BTOE III.	<i>Budapest történetének okleveles emlékei. III (1382–1439).</i> Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1987.
CDH	<i>Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.
C. TÓTH 2000	C. TÓTH Norbert, <i>Források Simontornya középkori történetéhez.</i> Levéltári Közlemények 71 (2000) 93-137.
CSALOGOVITS 1935	CSALOGOVITS József, <i>Régi vízvezeték nyomai a Béla-téren.</i> TMU 1935. jan. 30.
CSALOGOVITS 1941	CSALOGOVITS József, <i>Középkori falusi kút Medina határában.</i> Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archeologiai Intézetéből 17 (1941) 173-175.
CSALOGOVITS 1942	CSALOGOVITS József, <i>Mikor épült Szekszárdon az első vízvezeték?</i> TMU 1942. febr. 25.
CSALOGOVITS 1943	CSALOGOVITS József, <i>Szent László kútja Szekszárdon.</i> TMU 1943. jan. 6.
Csáky	<i>Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I. kötet 1. rész. Oklevelek 1229–1499-ig. I. kötet 2. rész. Oklevelek 1500–</i>

	1818-ig. Bp. 1919.
CSÁNKI 1897	CSÁNKI Dezső, <i>Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III.</i> Bp. 1897.
CSÁNYI – SZABÓ 2011	CSÁNYI Viktor – SZABÓ Géza, <i>A középkori Bonyhád helyének meghatározása az újabb régészeti feltárások alapján.</i> WMMÉ 33 (2011) 129-229.
DAP II.	<i>Documenta Artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai. 2. füzet. N-Sz.</i> Gyűjt. Gyéressy Béla. Bp. 1976. (Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai 13.)
DÁVID 1982	DÁVID Géza, <i>A simontornyai szandzsák a 16. században.</i> Bp. 1982.
DHA	<i>Diplomata Hungariae Antiquissima. I. 1000–1131.</i> Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Bp. 1992.
EKF	<i>Az első katonai felmérés: a Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen, 1782-1785.</i> DVD-ROM. Közreműködött Jankó Annamária – Oross András. Bp. 2004.
ENGEL 2001	ENGEL Pál, <i>Magyarország a középkori végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről.</i> CD-ROM. Bp. 2001.
ERDÉLYI 1912	ERDÉLYI László, <i>A tihanyi apátság története.</i> Bp. 1912. (A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 10.)
ÉRSZEGI 1971	ÉRSZEGI Géza, <i>Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193-1542.</i> Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5 (1971) 177-264.
ÉRSZEGI 1978	ÉRSZEGI Géza, <i>A középkor. Tolna megye a honfoglalástól a mohácsi csatáig.</i> In: K. Balog János (szerk.): <i>Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve. I.</i> Szekszárd 1978, 9-97.
FEDELES 2008	FEDELES Tamás, <i>A pécsi káptalan hiteleshelyi okleveleinek regesztái (1354–1526).</i> Kézirat. 2008
FEJÉR	FEJÉR György, <i>Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI.</i> Buda 1829–1844.
FELD et al. 1988	FELD István – KISFALUDI Júlia – VÖRÖS István – KOPPÁNY Tibor – GERELYES Ibolya – MIKLÓS Zsuzsa, <i>Jelentés az ozorai várkastélyban és környékén 1981-85-ben végzett régészeti kutatásokról.</i> Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 14 (1988) 261-337.
GAÁL 1975	GAÁL Attila, <i>Szekszárd, Babits Mihály u. 1.</i> Régészeti Füzetek I. 28 (1975) 138.
GYÖRFFY 1990	GYÖRFFY György, <i>A magyarság keleti elemei.</i> Bp. 1990.
HALÁSZ 2009	HALÁSZ Ágoston, <i>Dunaszentgyörgy, Vetle-puszta.</i> RKM 2008 (2009) 186-187.
Hazai	<i>Hazai oklevéltár 1234–1536.</i> Szerk. Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Bp. 1879.
HEGEDŰS 1997	HEGEDŰS László, <i>Kelet-Tolna települései (1500-1686).</i> TMLF 6 (1997) 115-208.
Héderváry	<i>A Héderváry-család oklevéltára. I.</i> Közlik Radvánszky Béla–

	Závodszy Levente. Bp. 1909; <i>II.</i> Közli Závodszy Levente. Bp. 1922.
HO	<i>Hazai okmánytár. I-V.</i> Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr 1865–1873; <i>VI-VIII.</i> Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp. 1876–1891.
HOFFMANN 2010	HOFFMANN István, <i>A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.</i> Debrecen 2010. (A Magyar Névértéktár Kiadványai 16.)
HOLUB 1960	HOLUB József, <i>Ete város története (Adalékok a Tolna megyei Sárköz település- és gazdaságtörténetéhez).</i> Bp. 1960. (Klly. a Történeti Statisztikai Közlemények 1958. évi 3-4. számából)
KÁLDY-NAGY 1960	Káldy-Nagy Gyula: <i>Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai.</i> Bp. 1960. (MNyTK 103.)
KISS 1938	KISS István, <i>Simontornya krónikája.</i> Simontornya 1938.
KISS 1988	KISS Lajos, <i>Földrajzi nevek etimológiai szótára. I-II.</i> Bp. 1988.
KISS 2009	KISS Andrea, „ <i>Rivulus namque, qui dicitur Fuk, fluens de prefato lacu</i> ” – Fok, Sár, Foksár. In: Antropogén ökológiai változások a kárpát-medencében. Szerk. Andrásfalvy Bertalan – Vargyas Gábor. Bp. 2009, 49-63.
K. NÉMETH 2009	K. NÉMETH András, <i>Paks–Erzsébet Szálló.</i> RKM 2008 (2009) 253.
K. NÉMETH 2011	K. NÉMETH András, <i>A középkori Tolna megye templomai.</i> Pécs 2011.
K. NÉMETH 2013	K. NÉMETH András, <i>Regenkes alias Koppankes. A Koppány folyónév keletkezéséhez.</i> Helynévtörténeti Tanulmányok 9 (2013) 31-41. (A Magyar Névértéktár Kiadványai 29.)
KOVÁCH 1926	KOVÁCH Aladár, <i>Vízvezető agyagcsövek a törökök idejéből.</i> TMU 1926. febr. 37. (VIII. évf. 8. sz.) 4.
KŐFALVI 2006	KŐFALVI Tamás, <i>A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526.</i> Szeged 2006.
KUMOROVITZ 1953	KUMOROVITZ Lajos Bernát, <i>Veszprémi regeszták 1301–1387.</i> Bp. 1953.
LUKÁCS 1951	LUKÁCS Károly, <i>Fok – Sár – Sió – Siófok.</i> Magyar Nyelv 47 (1951) 255-266.
MÁTÉ 2008	MÁTÉ Gábor, <i>Vízvölgy, Völgység, Hegyhát. Adalékok déldunántúli tájneveink történetéhez.</i> Ethno-lore 25 (2008) 170-193.
MÁTÉ 2013	MÁTÉ Gábor, <i>A Mecsek-vidék tájtörténete. Táj és ember viszonyának változása háromszáz év tükrében.</i> PhD disszertáció. Pécsi Tudományegyetem. Pécs 2013.
MES	<i>Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I-II.</i> Ed. Ferdinandus Knauz. Strigonii 1874–1882; <i>III.</i> Ed. Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1924; <i>IV.</i> Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska – Geysa Érszegi – Andreas Hegedüs – Tiburcius Neumann – Cornelius Szovák –S tephanus Tringli. Strigonii–Budapestini 1999.
MEV	<i>Monumenta ecclesiae Vesprimiensis. 1437–1464. A Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltári középkori oklevelei.</i> Szerk. Dreska Gábor–Karlinszky Balázs. Veszprém 2014. (A

	Veszprémi Egyházmegye Múltjából 25.)
MIKLÓS 2003	MIKLÓS Zsuzsa, <i>Mittelalterliche Brunnen und Zisternen in der Komitaten Tolna und Pest</i> . Antaeus 26 (2003) 197-216.
MIKLÓS 2007	Miklós Zsuzsa: <i>Tolna megye várai</i> . Bp. 2007. (Varia Archaeologica Hungarica XXII.)
MonRust	FEKETE NAGY, Antonius – KENÉZ, Victor – SOLYMOSI, Ladislus – ÉRSZEGI, Geysa: <i>Monumenta Rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV</i> . Bp. 1979.
MREV	<i>Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV</i> . Közrebocsájtja a Római Magyar Történelmi Intézet. Bp. 1896–1908.
NAGY 1969	NAGY Emese, <i>Az ozorai ferences kolostor</i> . Folia Archaeologica 20 (1969) 135-153.
NAGY 1994	NAGY Emese: <i>Az ozorai obszerváns ferences kolostor</i> . In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Szerk. Haris Andrea. Bp. 1994, 257-267. (Művészettörténet–műemlékvédelem 7.)
OLÁH 1763	Nicolai Olahi, <i>Hungariae liber 1. Origines Scytharum et Chorographica descriptio Regni Hungariae</i> . Vindobonae 1763.
OLÁH 2000	OLÁH Miklós, <i>Hungária. Athila</i> . Bp. 2000. (Millenniumi Magyar Történelem)
ORHA 2010	ORHA Zoltán, <i>Szekszárd–Tószegi-dűlő Árpád-kori teleprészlete</i> . WMMÉ 32 (2010) 303-355.
ORTVAY 1882	ORTVAY Tivadar, <i>Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig</i> . Bp. 1882.
ORTVAY 1890	ORTVAY Tivadar, <i>A pécsi egyházmegye alapítása és első határai</i> . Bp. 1890. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. XIV. kötet 8. szám)
PAIS 1931	<i>P[AIS] D[ezső] írja</i> . Magyar Nyelv 27 (1931) 215.
PATAKI 1955	PATAKI József, <i>A Sárköz természeti földrajza</i> . [Szekszárd 1955.]
RA	<i>Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I/1</i> . Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923.
REUTER 1961	REUTER Camillo, <i>Magyaregregy helynevei</i> . Bp. 1961.
REUTER 1984	REUTER Camillo, <i>Egy "Mérgező" tanulmány</i> . NÉ 9 (1984) 84-90.
SMFN	<i>Somogy megye földrajzi nevei</i> . Szerk. Papp László – Végh József. Bp. 1974.
SOLYMÁR 1984a	SOLYMÁR Imre, <i>Változó vizek - változó víznevek. Adalékok a Völgyégi-patak /Határárok, Hutékróve/ névélettanához</i> . NÉ 9 (1984) 19-23.
SOLYMÁR 1984b	SOLYMÁR Imre, <i>Mérgező vizen a "Mérgező hídja"</i> . NÉ 9 (1984) 91-97.
SÖRÖS 1912	SÖRÖS Pongrácz: <i>Az elenyészett benzés apátságok</i> . Bp. 1912. (A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 12/B.)
SÜMEGI 1990	SÜMEGI József, <i>Hol volt a cikádori csata? Történelmi tanulmány a csata 550. évfordulójára</i> . H. n. [1990]
SÜMEGI 1993	SÜMEGI József, <i>Báta a középkori és török kori forrásokban</i> .

	In: Bába évszázadai. Emlékkönyv a bábai apátság alapításának 900 éves évfordulójára. Szerk. Kápolnás Mária. Bába 1993, 13-126.
SÜMEGI 1997	SÜMEGI József, <i>Bátaszék és környéke a középkorban</i> . In: <i>Bátaszék története a kezdetektől 1539-ig</i> . Szerk. Dobos Gyula. H. n. 1997, 76-428. (Bátaszék monográfiája 1.)
SÜMEGI 2006	SÜMEGI József, <i>A bábai apátság kutatástörténete és alaprajzának rekonstrukciós kísérlete</i> . WMMÉ 28 (2006) 141-170.
SZAKÁLY 1969	SZAKÁLY Ferenc, <i>Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566)</i> . TTMT 2 (1969) 5-85.
SZAKÁLY 1998	SZAKÁLY Ferenc, <i>Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt. 1314–1525</i> . Szekszárd 1998.
SZALAY 1861	SZALAY Ágoston, <i>Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504-1560</i> . (Magyar levelestár 1.)
SZARKA 2010	SZARKA József, <i>Dunaszentgyörgy, Középső-dűlő</i> . RKM 2009 (2010) 198-199.
SZENTHE 2009	SZENTHE Gergely, <i>Dunaföldvár M6 TO-21. lelőhely</i> . RKM 2008 (2009) 184-185.
SZILÁGYI 1999	SZILÁGYI Mihály, <i>A grábóci szerb ortodox kolostor története</i> . TMLF 7 (1999) 5-114.
SZILÁGYI – SERLEGI 2014	SZILÁGYI Magdolna – SERLEGI Gábor, <i>Nád közé bújtak...? Egy a tatárjárás során elpusztult település maradványai Dunaföldvár határában</i> . In: "Carmen Miserabile" A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György. Kecskemét 2014, 127-140.
TENK 1936	TENK Béla, <i>A vízszabályozások Tolna vármegyében a XVIII. században</i> . Pécs 1936. (Tolna vármegye multjából 1.)
TIMÁR 1997	TIMÁR György: <i>Márévár története a középkorban</i> . In: <i>Márévár és környéke (Kistáji monográfia)</i> . Szerk. Füzes Miklós. Magyaregregy 1997, 7-105.
TMFN 1981	<i>Tolna megye földrajzi nevei</i> . Szerk. Végh József – Ördög Ferenc – Papp László. Bp. 1981.
TÖTTŐS 1986	TÖTTŐS Gábor, <i>Történelmi séták Szekszárdon</i> . Szekszárd 1986.
TUBERO 1994	TUBERO, Ludovicus, <i>Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)</i> . Közreadja Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Szeged 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 4.)
TUBERO 2001	<i>Lvdovici Tvberonis Dalmatae Abbatis Commentarii De Temporibus Svis</i> . Praefationem conscripsit, textum Latinum digessit et apparatus critico notisque instruxit Vlado Rezar. Zagreb 2001. (Bibliotheca Historiographia Croatica – Editiones Extraordinariae)
VADAS 2000	VADAS Ferenc, <i>Szekszárd ezeréves névvilága</i> . Szekszárd 2000.
VASS 1989	VASS Előd, <i>Szekszárd az apátság alapításától a török kiveréséig</i> . In: <i>Szekszárd város történeti monográfiája. I</i> . Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1989, 39-94.

VIZI 2001	VIZI Márta, Egy középkori falu Mözs határában: Icese. In: Tolna megye évszázadai a régészet tükrében (Válogatás az elmúlt tíz év ásatási anyagából). Szerk. Gaál Attila. Szekszárd 2001, 37-38.
VIZI 2009	VIZI Márta, <i>Dr. Csalogovits József és a Tolnavármegyei Múzeum II. 1934-1946.</i> WMMÉ 31 (2009) 269-
WEIDLEIN 1935	WEIDLEIN János, <i>A dűlőnévkutatás történeti vonatkozásai.</i> Századok 69 (1935) 665-692.
WOSINSKY 1896	WOSINSKY Mór, <i>Tolna vármegye története az őskortól a honfoglalásig. I-II.</i> Bp. 1896.
Zichy	<i>A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII.</i> Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. Pest–Bp. 1871–1931.
ZsO	<i>Zsigmondkori oklevéltár. I-II/1-2.</i> Összeáll. Mályusz Elemér. Bp. 1951–1958; <i>III-VII.</i> Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván. Bp. 1993–2001; <i>VIII-IX.</i> Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Bp. 2003–2004; <i>X.</i> C. Tóth Norbert. Bp. 2007; <i>XI.</i> Közzéteszi Neumann Tibor – C. Tóth Norbert. Bp. 2009; <i>XII.</i> Közzéteszi C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint. Bp. 2013.